

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI XALIQ BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI

**A`JINIYAZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI**

Tariyx fakulteti

Alimbetova Zarafshan Rustemovna

Milliy ideya ha`m demokratiyanin` rawajlanıw printsipleri

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

**İlimiy basshı
f.i.k. docent Z. Seytova**

No`kis – 2016

Pitirivshi talaba Alimbetova Zarafshan Rustemovnanın` «Milliy ideya ha`m demokratiyanın` rawajlanıw printsipleri» temasındag`ı pitkeriw qa`nigelik jumısı «Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları ha`m huqıq ta`limi» kafedrasının` 2016-jıl «_____» _____ ku`ngi «_____»-sanlı protokoli tiykarında ma`mleketlik attestatsiya komissiyasının` qorg`awına jiberiwdi usınıs etedi.

«Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları
ha`m huqıq ta`limi» kafedrası baslıg`ı: A.Embergenov

Pitirivshi talaba Alimbetova Zarafshan Rustemovnanın` «Milliy ideya ha`m demokratiyanın` rawajlanıw printsipleri» temasındag`ı pitkeriw qa`nigelik jumısı «Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları ha`m huqıq ta`limi» kafedrasının` 2016-jıl «_____» _____ ku`ngi institut rektorının` «_____»-sanlı buyrıg`ı menen ma`mleketlik attestatsiya komissiyasına qorg`awg`a jiberildi.

Ma`mleketlik attestatsiya komissiyası qararı menen Alimbetova Zarafshan Rustemovnanın` pitkeriw qa`nigelik jumısına ____ ball qoyıldı.

Tema: Milliy ideya ha`m demokratiyanin` rawajlaniw printsipleri

Kirisiw.....	3

I-Bap. Demokratiyalik rawajlaniw adamzattin` a`zeli arziw a`rmani, tan`lag`an joli.

§1. Demokratiyalik qa`driyatlar adamzattin` aqil-oyinin` jemisi.....	5
§2. Demokratiyani sharxana taliqlaw ha`m qollanuw abzallig`i.....	16
§3. Demokratiyag`a uliwma insaniy qa`driyat tamannan qatnas jasaw, basshiliqqa aliw ha`zirgi zaman talabi.....	20

II-Bap. O`zbekstan tan`lag`an demokratiyalik rawajlaniw jolinin` a`melge asiriwdin` waziypalari.

§4. Ja`miyettin` siyasiy turmisin ha`m ma`mleketti basqariwin demokratiyalastiriw.....	26
§5. Ekonomikani erkinlestiriwdin` demokratiyalik rawajlaniwindag`i orni ha`m a`hmiyeti.....	39
§6. Kishi biznes ha`m jeke isbilermenlikti rawajlandiriw O`zbekstannin` tan`lag`an pa`rawanliq joli.....	44
Juwmaq.....	48
Paydalanilg`an a`debiyatlar dizimi.....	52

KIRISIW

Milliy g'a'rebsizlik ideyasi O'zbekistan xalqi'ni'n' tariyxi'y maqsetlerin an'lawg'a ja'rdem beretug'i'n, erkin ha'm parawan turmi'sqa erisiw jollari'n ha'm shart-sharayatlari'n ko'rsetip beretug'i'n, a'ne sonday jaqsi'li'q maqsetler joli'nda xalqi'mi'zdi'n' ku'sh-g'ayrati'n bag'darlaytug'i'n ku'shli faktor. Soni'n' ushi'n da oni' u'yretiw, biliw u'lken a'hmiyetke iye.

Milliy g'a'rebsizlik ideyasi'n u'yretiw arqali' O'zbekistan xalqi'ni'n' ideyalari'ni'n' ma'deniyati', tariyxi', milliy o'zine ta'nligin, ruwx'i'y-ma'deniy miyrasi'n, bu'gingi ku'ndegi maqsetin an'law mu'mkin. Bul o'z puqarali'q wazi'ypasi'n teren' an'lap jetken, watandi' su'yiwshilik tuyg'i'si'n qa'lbine mudami' saqlap ju'rgen, milliy g'a'rebsizligimizdi rawajlandi'ri'wg'a shi'n kewilden bel baylag'an ha'rbir puqarani'n' tariyxi'y wazi'ypasi'.

Temanni' aktuallig'i: Milliy g'a'rebsizlik ideyasi O'zbekistan xalqi'ni'n' tariyxi'y maqsetlerin an'lawg'a ja'rdem beretug'i'n, erkin ha'm parawan turmi'sqa erisiw jollari'n ha'm sha'rt-sharayatlari'n ko'rsetip beretug'i'n, a'ne sonday jaqsi'li'q maqsetler joli'nda xalqi'mi'zdi'n' ku'sh-g'ayrati'n bag'darlaytug'i'n ku'shli faktor. Soni'n' ushi'n da oni' u'yreniw, biliw jumisimizdin' actual maselelerinin' biri.

Maqseti ha'm waziypalari: Milliy g'a'rebsizlik ideyasi milliy-ma'newiy h'a'm uliwmainisaniy negizge iye bolip, onnan azizlanadi. Ol a'wele milliy-ma'newiy qubilis sipatında h'a'r bir h'alıq, millettin' ma'newiy-ruwh'iy, tariyxiy, ma'deniy, sotsialliq-ekonomikalıq, siyasiy turmisındag'ı o'zgeshelikleri menen baylanisli bolg'an ma'newiy qubilis. O'zbekstannın' milliy g'a'rebsizlik ideyasi o'zbek xalqının' o'zine ta'n o'zgeshelikleri, maqset h'a'm ma'plerin sa'wlelendiredi. Milliy g'a'rebsizlik ideyasi ata-babalarımızdın' milliy-ma'newiy miyrasına tayang'an h'alda ma'mleketimizde jasaytug'ın tu'rli xalıqlar ma'plerinin' o'z-ara birligin ta'minlewdi o'z aldına maqset qılıp qoydıq.

Jumistin' jan'alig'i: Watanımız g'a'rebsizligin saqlap qalıw ha'm wonı ha'r ta'repleme bekkemlew keleshek a'wladqa ju'klenedi. Wo'zbekstanda

ma'mleket turmısında ken' ko'lemli reformalardı a'melge asırıw menen baylanıslı nızamlılıqlardı bilıw xa'm u'yreniwde, demokratiyalıq rawajlanıw jolında «Wo'zbek modelin» engiziw.

Ilimiy ha'm a'meliy a'hmiyeti. Talabalarda demokratiyalıq ja'miyet talablarına juwap beretug'in du'nya qaras, pikirler ko'p tu'rliligi, erkinlikti qa'dirlew, insan qa'dir-qımbatın, abıroy xa'm ar namısın xurmet qılıw menen baylanıslı qa'diriyatlardı qa'liplestiriw bul PQGnin' Ilimiy ha'm a'meliy a'hmiyeti. Bul wazıypalar puqaralarımızdı ma'mlekette azat xa'm abad Watan, yerkin xa'm parawan turmıs qurıw, demokratiyalıq qa'diriyatlardı hurmet qılıw arqalı wolardı do'retiwshilik islerge bag'darlawda ko'rinedi. Bul pa'n sıpatında usınday u'llı xa'm do'retiwshilik islerge xızmet etedi .Demek, ja'miyetimizde ju'z berip atır'ın demokratiyalıq o'zgerislerdi analizlew, wolardı logikalıq tiykarlaw, jaslar sanasına du'nyalıq ma'mleket printsiplerin sin'diriw wazıypaları turadı.

Pitkeriw qa'nigelik jumıstın` du`zilisi: Pitkeriw qa'nigelik jumısı kirisiw, 2 bap, 6 paragraf, juwmaq, paydalanıl'ın a`debiyatlar diziminen ibarat.

Adamzat bir neshe a`sirler dawamında erkin ha'm baxitli turmıs keshiriw ushin za`ru'r bolg`an demokratiyalıq qa'diriyatlarg`a tayanıp jasawdı a`rman etip, onin` printsip, norma ha'm qag`iydaların islep shiqti. Bul norma ha'm qag`iydalar uliwma insaniy mazmung`a iye bolıp insandı ha'm ja'miyetti zorliq-zombiliqtan qutqariw ha'm og`an erkinlik beriw jolında xızmet etip keledi.

Shig`is du'n`yasında adamlardıń ja'ma`a't bolıp birgelikte birin-biri qollap-quwatlap jasaw, onin` norma ha'm qag`iydalarına o`z erki menen boysiniw ha'm hu`rmetlew ta`n bolg`an.

A` sirese Orayliq Aziya aymag`inda jasawshi xaliqlardin` turmis keshiriwi ta`biyattin` iqlim jag`daylari menen tikkeley baylanisli bolg`an, olardin` bir ta`repin qizil qum, ekinshi ta`repin qaraqum siyaqli sho`listanliqlar orap turg`an. Bul awir ta`biyat sha`rayatlari adamlardin` jeke, dara-dara bolip jasawina imkaniyat bolmag`an. Sol sebepli adamlar da`r`ya jag`alarinda, ko`ller a`tirapinda, oypatliq jerlerde turmis keshiriwge ma`jbu`r bolg`an.

Solay etip Orta Aziya sha`rayatinda ja`ma`a`t bolip jasaw ayriqsha za`ru`rli bolip, adamlardi bir-birine jaqinlastirip birin-biri qollap-quwatlap jasawg`a shaqirg`an. Mine usi demokratiyalik qa`diryatlar biz tan`lag`an demokratiyalik rawajlaniw jolina say keledi ha`m juwap beredi.

Biz tan`lag`an demokratiyalik rawajlaniw usi uliwma insaniy demokratiyalik reformalardi bunnan bilayda teren`lestiriwde og`ada a`hmiyetli ha`m o`z na`tiyjesin beredi dep aytiwg`a boladi.

G`a`rezsizlikke erisken O`zbekstan xaliqu o`zinin` a`sirlik arziwi bolg`an azad ha`m abad Watan, ekin ha`m pa`rawan turmis quriwg`a qaratilg`an arziwin o`zinin` Konstitutsiyasinda belgiledi ha`m bekkemlep aldi. Konstitutsiyamizdin` 13 stat`yasinda O`zbekstan Respublikasinda demokratiya uliwma insaniy qa`driyatlarg`a tiykarlaniwi, insan ha`m onin` turmisi, erkinligi, qa`dir-qimbati, huqiqlari ushin qa`driyat dep belgilep qoyilg`an. Olay bolsa uliwma insaniy demokratiyalik qa`driyatlarg`a tayaniw biz tan`lag`an rawajlaniw bolip tabiladi.

Usi talaptan kelip shig`ip men bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisimnin` temasi etip «Uliwma insaniy qa`diriyatlarg`a tayaniw biz tan`lag`an demokratiyalik rawajlaniw joli» dep tan`ladim.

Bul ma`sele Prezident Islam Karimovtin` miynetlerinde ha`m bayanatlarinda ha`m Oliy ma`jilistin` taliqlag`an metodlarinda belgili da`rejede taliqlang`an. Bul ma`sele elede bolsa ha`r ta`repleme analizlewdi talap etedi. Olardan demokratiyani sharxana taliqlaw, demokratiyani uliwma insaniy qa`driyat ko`z-qarasinda taliqlaw, biz toplag`an demokratiyalik rawajlaniwdin`, ma`mleketti basqariwdi demokratiyalastiriw ha`m jetilistiriw ma`seleleri, ekonomikani erkinlestiriw, kishi

biznes ha`m isbilermenlikti rawajlandiriv ma`seleleri o`zinin` ilimiy analizlerin talap etpekte.

Usi talaplardan kelip shig`ip, pitkeriw qa`nigelik jumistin` kirisiv bo`liminde temanin` aktuallig`i, maqseti ha`m waziypalari ashiv berildi.

Jumistin` birinshi babinda uliwma insaniy demokratiyaliv qa`driyatlar adamzattin` aqil-oyinin` jemisi, II-bapta O`zbekstan tan`lag`an demokratiyaliv rawajlaniv joli analizlengen.

O`zbekstanda kishi biznes ha`m isbilermenlikti rawajlandiriv, puxaralardi jumis penen ta`miyinlew ma`seleleri analizlendi.

Juwmaqlaw bo`liminde pikirler, oylar, boljawlar ha`m usinislari berilgen.

En` son`inda paydalang`an a`debiyatlar dizimi berildi.

I-BAP. DEMOKRATIYALIQ RAWAJLANIW ADAMZATTIN` A`ZELI ARZIW A`RMANI, TAN`LAG`AN JOLI.

§1. DEMOKRATIYALIQ QA`DRIYATLAR ADAMZATTIN` AQIL- OYININ` JEMISI.

Qa`driyatlar adamzattin` uzaq tariyxiy rawajlaniwinin` barisinda do`retilgen neshshe-neshshe qiyin sinaqlardan o`tip bizin` ku`nimizge jetip kelgen aqil-oyinin` jemisi, tawsilmas baylig`i. Oni qesterlep saqlaw ha`m keleshek ewladqa jetkizip beriw ha`r bir insannin` waziypasi ha`m juwapkershiligi.

A`sirese insang`a hu`rmet, nizamg`a hu`rmet bolg`an adamzatqa hu`rmet penen qarawdin` bir buwini.

Adamzat birneshe a`sirler dawaminda erkin ha`m baxitli turmis keshiriw ushin za`ru`r bolg`an demokratiyalik qa`driyatlardi jaratti insandi hu`rmetlew og`an erkinlik beriw ha`m qorg`awg`a xizmet etetug`in norma qag`iydalardi ha`m printsiplerdi islep shiqti. Bul norma ha`m qag`iydalar uliwma insaniy mazmung`a iye bolip, insandi ha`m ja`miyetti zorliq-zombiliqtan qutqariw og`an erkinlik beriw jolinda xizmet etip keledi. Onin uliwma insaniy sipatqa iye ekenligin sipatlap Nemets filosofi I.Kant: Bir insannin` insan sipatinda erkinligi basqalardin` erkinligi, ekinshiden, puxara sipatinda ten`ligi, u`shinshiden, ha`r bir ja`miyet ag`zasinin` g`a`rezsizligin ta`n aliw pu`tkil adamzatqa ta`n uliwma insaniy printsip, ekenligi.

Shig`is du`n`yasinda adamlard`n` ja`ma`a`t bolip birgelikte birin-biri qollap-quwatlap jasaw, onin` norma ha`m qag`iydalarina o`z erki menen boysiniw ta`n bolg`an.

A`sirese Orayliq Aziya aymag`inda jasawshi xaliqlardin` turmis keshiriwi ta`biyat iqlim-jag`daylari menen tikkeley baylanisli bolg`an.

Bul xaliqlardin` bir ta`repin qizil qum, ekinshi ta`repin qaraqum siyaqli sho`listanliqlar orap turg`an. Bul awir ta`biyat sharayatlari adamlardin` jeke dara-dara jasawina, turmis keshiriwine imkaniyat bolmag`an. Sol sebepli adamlar

da`r`ya jag`alarinda, ko`ller a`tirapinda oypatliq jerlerde turmis keshiriwge ma`jbu`r bolg`an.

Solay etip Orta Aziya sharayatinda ja`ma`a`t bolip jasaw ayriqsha za`ru`rli bolip, adamlardi bir-birine jaqinlastirip, birin-biri qollap-quwatlap jasawg`a shaqirg`an.

O`zbekstan Prezidenti I.A.Karimov «Jogari ma`nawiyat - jen`ilmes ku`sh» shig`armalarinda xalqimizdin` usi ta`krarlanbas o`zgesheligin atap ko`rsetip: «...Shig`is du`n`yasinda, atap aytqanda o`zimizdin` Orta Aziya sharayatinda ja`ma`a`t bolip jasaw sezimi og`ada u`lken a`hmiyetke iye ha`m adamlardi bir-birine jaqinlastiriw`a, bir-birin qollap-quwatlap turmis keshiriwge tiykar jaratadi. Usi ma`nide xalqimizdin` turmis ha`m oylawina na`zer taslasaq basqalarg`a hesh uqsamaytug`in, min` jillar dawaminda qa`liplesken tek o`z-ara qatnas g`ana emes, al turmisimizdin` u`zilmes bir bo`legi sipatinda ko`zge taslanatug`in bir qatar pa`ziyletlerdi ko`remiz»¹ dep ma`selege duris qatnas jasawdi atap ko`rsetedi.

Bu`gingi demokratiyalik reformalardi ja`nede teren`lestiriw puxaraliq ja`miyetti qa`liplestiriw, jedel rawajlandiriw da`wiri Orayliq Aziya regioninda jasawshi barliq xaliqlardi birgelesip, bir-birin qollap-quwatlap, ja`rdemlesip dosliq-tatiwliqta jasawg`a turmistin` o`zi shaqirmaqta, buni bizin` qon`si xaliqlarimiz an`lap jetiwi za`ru`r.

Usi za`ru`rlikni aldin ko`re bilgen O`zbekstan Prezidenti o`zining` og`ada a`hmiyetli pikirlerin bildiredi «Orta Aziya ortalig`inda ja`ma`a`t, ma`ha`lle bolip, bir-birine mehir-muhabbatli bolip jasaytug`in insanlar da`wir qanshama o`zgermesin, tariyx sinawinan o`tken o`z qa`driyatlarina sadiq bolip jasawdi maqul ko`rer eken, buni zamanago`y pikirleytug`in, du`n`yag`a teren` na`zer taslaytug`in adam tuwri tu`siniwi, moyinlawi ha`m oni hu`rmet penen qabil etiw lazim»² dep na`siyatlaydi Prezidentimiz. Usi aytilg`anlardan kelip shig`ip demokratiya bizin` turmis ta`rizimizge sin`ip ketken uliwma insaniy qa`driyat ekenligin teren` an`laymiz.

¹ И.А.Каримов «Жоқары мәнаўият-жеңилмес-күш» Т.: «Мәнаўият» 2008, 7-8 бет.

² И.А.Каримов «Жоқары мәнаўият-жеңилмес-күш» Т.: «Мәнаўият» 2008, 10-11 бет

Bizin go`zlegen strategiyaliq maqsetimiz huqiqiy demokratik ma`mleket, a`dil demokratiyalik ja`miyeti quriw ha`m jetilistiriw bolar eken, onin` ma`nis-mazmuni tuwrali duris tu`sinikke iye boliwimiz kerek. Bul ma`selege kiriw «demokratiya» so`zinin` ma`nisi an`lap jetiwden baslanadi «Demokratiya» grek so`zinen alinip «demo» «xaliq» ha`m «kratos» ha`kimiya so`zinen alinip «xaliq ha`kimiya» degen ma`nisi³ bildiredi.

Demokratiyalik ma`mleket- ma`mlekettin` toliq jan`a tariyxiy formasi. Ol sotsialliq a`dillik printsiplerine, huqiqqa, nizam ha`m nizamshiliqqa tiykarlanatug`in ma`mleket.

Bul xaliq ushin, barliq puxaralar ushin xizmet etetug`in, olardin` ma`pleri ha`m huqiqlarin toliq ta`minleytug`in ma`mleket.

Puxaralik ja`miyeti bolsa, joqari peziyletlerge iye bolg`an jetik insanlar ja`miyeti.

Puxaralik ja`miyette ma`mleket ha`m onin` organlari iskerligi u`stinen puxaralardin` ja`miyetlik qadag`alawi ornatiladi. Ma`mlekettin` bir qatar funksiyalari ja`ma`a`t sho`lkemlerinin` atqariwina o`tkeriledi.

Huqiqiy ma`mleket, puxaralik ja`miyet tuwrali oy pikirler a`yyemgi Gretsiya ha`m Rimde payda bolg`an.

Puxaralik ja`miyet haqqinda da`slepki pikirler Aristotel`din` «siyasat» atli miynetinde ko`terilgen. Onin` pikirinshe insannin` erkin jasawi ushin nizamlar a`dalatli ha`m u`stinlikke iye bolmag`i lazim.

Shig`ista Aristotelden keyingi ekinshi ustaz atag`in alg`an Abu Nasr Farabiy «Fazil adamlar shahari» shig`armasinda ma`mleketti basqariwda a`dalatli nizamlarg`a tayaniw lazimlig`in tu`sindiredi, onin` pikirinshe fazillar qalasinin` baslig`i (ha`kimi) on eki pa`ziyletti o`zinde birlestirgen boliwi «Ol haq ha`m haqiqati, a`dil ha`m haqqo`y adamlardi su`yetug`in, jalg`an ha`m jalg`anshilardi jaman ko`retug`in boliwi za`ru`r»

O`zbekstan g`a`rezsizlikke erisiw menen ma`mleketimiz Konstitutsiyasi tariyxinda tu`pkilikli burilis boldi.

³ **Қарап:** Хуқуқшуносликка оид өзлашма терминлер. Т.; «Адолат» 1999, 25 бет

Huqiqiy demokratiyalik ma`mlekette insan ma`rtebesi qa`dir-qimbati, huqiq ha`m erkinlikleri Konstitutsiya arqali qorg`aldi.

O`zbekstannin` jgirma bir jilliq g`a`rezsiz rawajlaniv barisinda «ma`mleketimizde ma`mleket ha`kimiyati ha`m basqariwdi demokratiyalastiriw tarawinda a`melge asirilg`an reformalar en` basli maqsetke ha`kimiyatlar bo`liniwinin` konstitutsiyaliq printsipin turmisqa engiziw menen ha`kimiyatlar ortasinda o`z-ara jaqinlasiw ha`m ma`plerdin` birligi a`melge asirildi, orayda ha`m orinlarda nizam shig`ariwshi ha`m wa`killik vakatlari ha`mde ja`ma`a`tlik qadag`alawinin` rolin ku`sheytiw, sud sistemasin liberallastiriw ha`m onin` g`a`rezsizligin ta`miyinlew boyinsha a`hmiyetli sharalardi-ha`m islerdi orinlawg`a qaratilg`an edi».⁴

Du`n`ya ma`mleketlerinin` rawajlaniwinda ma`mleketti basqariwdin` tiykarg`i eki formasi-monarxiyalik ha`m respublikaliq formalari ha`reket etip kelmekte.

Respublikaliq basqariw formasi o`z gezeginde parlamentar respublika ha`m prezidentlik respublika ko`rinislerine iye.

Prezidentlik respublikasi bu`gingi ku`nde en` ko`p tarqalg`an ma`mleketti basqariw formasi. BMSH mine ag`za 192 ma`mlekette 142 sinde Prezident⁵ lawazimi bolip, olardin` ko`pshiligi prezidentlik respublikalar esaplanadi.

O`zbekstanda basqariwdin` respublikaliq formasi tan`landi. Respublikada prezident lawazimi 1990-jili 24-martta Oliy ken`estin` 1-sesiyasinda qabil etildi. 1991-jili 29-dekabrde O`zbekstan Respublikasinin` ma`mleketlik g`a`rezsizligi tuwrisindag`i ma`sele boyinsha O`zbekstan Respublikasinin` referendumi.⁶ O`zbekstan Respublikasi prezidenti saylawi o`tkizildi jasirin dawis beriw joli menen o`tkizilgen.

Saylawda Prezidentlikke namzad I.A.Karimov ushin 8 mln 514 min` 136 adam dawis beriwge qatnasti onin` 86 % dawis berdi. Orayliq saylaw komissiyasi

⁴ И.А.Каримов «Мәмлекетимизде демократиялық реформаларды жәнede тереңлестириў хәм пухаралық жәмийетти раўажландырыў концепциясы» Т.; «Өзбекстан» 2010, 8-6

⁵ «Президент» латынша «Праесиденс» сөзинен алынып «алдында отырыўшы» мәнисин береді.

⁶ «Референдум» сөзи латынның «референдум» сөзинен алынып «билдирилиўи керек болған» деген мәнисти береді.

O`zbekstan Respublikasi Prezidenti saylawi tuwrisindag`i nizamning` 35-stat`yasina tiykarlanip I.A.Karimovti 1991-jildin` 29-dekabrinen O`zbekstan Respublikasining` Prezidentine saylang`an dep esaplawg`a qarar qildi.

O`zbekstan tariyxinda birinshi ret ja`riyalang`an Prezident lawazimi g`a`rezsiz O`zbekstan ma`mleket ha`kimiyatinda orayliq orindi iyeleydi.

Ma`mleketimiz siyasiy sistemasinda Prezidentlik institutinin` bekkemleniwinde 1992-jili 8-dekabrde qabil etilgen O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi ayriqsha orin tutadi.

O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi XII-babi «O`zbekstan Respublikasining` Prezidenti» dep ataladi. Bul bap o`z ishine 9 stat`yani (89-97) stat`yalardi alip, onda prezidentlikke namzad aldina qoyilatug`in talaplar, Prezidentti saylaw ta`rtibi, Prezidenttin` (anti) teksti, Prezidenttin` wa`killiklari, Prezident shig`aratug`in normativ-huqiqiy hu`jjetler, Prezidenttin` parlamentti tarqatip jiberiw wa`killigi ha`m basqa huqiqiy normalar belgilengen.

1995-jili 26-martta O`zbekstan Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovti vakalat mu`ddetin 1996-jil dekabrden 2000-jilg`a shekem uzaytiwg`a bag`ishlang`an uliwmalik referendumi bolip o`tti. 2000-jil 9-yanvarda ma`mleketimizde O`zbekstan Prezidenti saylawi bolip o`tti. Saylawda dizimge aling`an 12 mln 746 min` 903 saylawshidan 12 mln 123 min` 199 saylawshi qatnasti. Saylawda I.A.Karimov 91,9 % dawis aliw menen saylanadi. 2002-jil 27-yanvar`da o`tkerilgen referendumning` juwmaqlari boyinsha O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` wa`killik mu`ddeti 5 jildan 7 jilg`a uzaytirildi. Ma`mleket basqariwin ja`nede demokratiyalastiriw ha`kimiyatting` nizam shig`ariwshi, atqariwshi tarawlari, ha`kimiyat ha`m ma`ha`lle ma`mleket ha`kimiyati organlarinin` waziypasi etip Konstitutsiya boyinsha ju`kletilgen wa`killiklerdi a`melge asiriwdag`i roli ha`m juwapkershiligin ku`sheytiw Prezident waziypalarin aniq ra`wshan belgilew, ma`mleket ha`kimiyatin ha`m basqariwin demokratiyalastiriw tarawinda a`melge asirilip atirg`an reformalardi teren`lestiriw ma`mleketti jan`alaw ha`m modernizatsiyalawda siyasiy partiyalardin` rolin ha`m ta`sirin ku`sheytiw maqsetinde 2007-jil 11-aprel`de O`zbekstan Respublikasi

Konstitutsiyasining ayrim stat'ularina (89, 93 stat'yaning 1-bo'limining 15-ba'ntine, 102-stat'yaning ekinshi bo'limine) du'zetiwlir kirgiziw tuwrısında O'zbekstan Respublikasi nizami qabil etildi.

O'zbekstan Respublikasining Prezidenti ma'mleket baslig'i ha'm ma'mleket ha'kimiyati organlarining kelisilgen ha'reket etiw ha'm birligin ta'miyinlewdi.

Bul jerde basqariw sistemasin turmis talaplarina sa'ykes muwapiqlastiriw, demokratiyalıq printsiplerge tiykarlanıp jetilistirip bariw turmisliq za'ru'rlık esaplanadi.

O'tken jillar dawamında basqariw tarawında waziypalardin' bir qatar bo'limleri wa'layat, rayon, qala atqariwına o'tkerildi. Ma'ha'lle sistemasin qa'liplestiriw ma'selesine u'lken itibar berildi.

Qisqa qilip aytqanda basqariw tarawin oraylastiriwda sheklew isleri a'melge asirildi ha'm bul tarawda reformalar dawam ettirilmekte.

Ma'mleketimizde erkin puxaralıq ja'miyeti kuriw ha'm rawajlandiriw barısında «Ku'shli ma'mleketten ku'shli puxaralıq ja'miyetke qaray degen da'stu'r tiykarında ma'mleket ha'kimiyatining ayrim funktsiyalari ha'm waziypalari puxaralardin' o'zin-o'zi basqariw organlarına basqishpa-basqish o'tiw protsesi dawam etpekte. O'zbekstan Prezidenti I.A.Karimov atap ko'rsetkenindey «Biz bunda ku'shli oraylasqan ma'mleket ha'kimiyati o'zinin' ku'sh-g'ayratining tiykari, uliwma insaniy waziypalarg'a, solardan qa'wipsizlik, ma'mleket qa'wipsizligi ha'm puxaralar qa'wipsizligi, sirtqi siyasat, valyuta, finans, salıq sistemasin qa'liplestiriw, nizamlar qabil etiw ha'm rawajlandiriwdin' basqa strategik waziypalarına qaratilg'an ma'mleket ja'miyet qurılısı a'melge asiriwimiz lazim. Basqa ma'selelerdi orinlaw a'ste-aqirin oraydan orinlarg'a, ma'mleket organlarınan ja'ma'a't sho'lkemlerine, puxaralardin' ozin - o'zi basqariw organlarına tapsiriliwi kerek»⁷ dep ma'seleni aniq ko'rsetip berdi.

Solay etip puxaralıq ja'miyette ma'mleket ha'm onin' organlarining iskerligi u'stinen puxaralardin' ja'ma'a'tshilik qadag'alawi ornatildi.

Bul printsipler o'zin demokratiyalıq ataqariwshi rawajlang'an ma'mleketlerdin' Konstitutsiyalarında belgilep qoyilg'an. Ja'miyetti ha'm oni basqariwda

⁷ И.А.Каримов «Қўйипсизликке хэм турақлы тарақкиёт жолында» асарлар Т.; «Ўзбекстан» 1998, 142-бет

demokratizatsiyalaw protsessi o`zining ob`ektiv nizamlig`ina iye ha`m oni bashshiliqqa aliw talap etiledi.

Sonin` menen birge demokratiyani tu`siniw, tiykarlaniw, a`meliy iske qollaniw , barliq xaliqlarda ma`mleketlerde birdey emes. Ma`selen, Batistin` demokratiya u`lgisi individualizm, egoizm filosofiyasina tiykarlang`an bolsa, al Shig`is elleri ma`mleketlerinde ja`ma`a`tshilik, kollektivizm ha`m ja`miyetlik pikirdin` u`stinligine tiykarlang`an.

Bunnan ma`lim demokratiyalik protsesslerdin` rawajlanivi bizin` xalqimizdin` nizamdi tin`law, boysiniw, hu`rmetlew, moralliq qag`iyda norma, printsiplerge tayaniw, siyasiy qatnaslardi, ruwxiy moralliq qatnaslar belgilewshi esaplanadi.

«Orta Aziya ortalg`inda ja`ma`a`t, ma`ha`lle bolip, bir-birine mehir-muhabbatli bolip jasaytug`in insanlar, da`wir qanshama o`zgermesin, tariyx sinawinan o`tken o`z qa`driyatlarina sadiq bolip jasawdi maqul ko`rer eken, buni zamanago`y pikirleytug`in, du`n`yag`a teren` na`zer taslaytug`in adam tuwri tu`siniwi, moyinlawi ha`m oni hu`rmet penen qabil etiw lazim» dep u`yretedi Prezidentimiz I.A.Karimov.

O`zbekstan adamgershilik printsiplerine tiykarlang`an, milleti, diniy isenimi, sotsialliq jag`dayi, siyasiy isenimlerinin` qanday boliwina qaramastan puxaraliq-huqiqlarin, erkinliklerin ta`miyinleytug`in ma`mleket.

Ol xaliqtin` turmis ta`jiriybesine, milliy ma`deniy da`sturlerine tayanadi, ja`miyettegi sotsialliq toparlar ha`m qatlamlardin` ma`plerine say keletug`in demokratiya printsiplerin a`melge asiradi. Olar o`z wa`killeri arqali ha`kimiyatti basqariw imkaniyatlarin a`melge asiradi. Onin` a`melge asiwin Oliy Ma`jilis Nizamshiliq palatasina 2004-2009-jillarda bolip o`tken saylaw na`tiyjelerinen ko`riwge boladi. 2004-jilg`i saylawda Nizamshiliq palatasina 489 kandidat ko`rsetilip saylawdin` birinshi turinda 62 kandidat (51,7) %, ekinshi turda 58 kandidat (48, 3)% ti saylang`an bolsa, 2009-jilda 504 kandidattan 96 kandidat(71,2) % al ekinshi turda 39 kandidat (28, 9) protsenti saylandi. Usilardan 2004-jili 18 % ti 2009-jili 22 % tin hayal-qizlar quraydi.

Bunnan ma`lim nizamshiliq palatasinda hayal-qizlardin` u`lesi 2004-jili 18 % bolsa, 2009-jilg`a kelip 22 % ke o`skenin ko`riwge boladi.

O'zbekstanda tuvilgan ham ol jerde jasap miynet etip atirgan har bir adam milletine qaramastan ten huquqli puqara esaplanadi.

Sonin menen birge azshiliqtan ibarat milletlerdin ma'plerin ham huqiqlarin qorg'aw, olardin ma'deniyati, tili, milliy urp-a'detlerinin saqlaniwi ja'ne rawajlaniwina kepillik beredi.

Ekonomikani ja'nede demokratizatsiyalaw boyinsha:

- milliy bayliqti ko'beytiwdi ta'miyinleytug'in turaqli rawajlanip bariwshi ekonomikani du'ziw;

- sotsialliq bag'darlang'an ekonomikani basqishpa-basqish rawajlandirip erkinlestirip bariw;

- mu'lk iyelerinin huqiqlarin ma'mleket ta'repinen qorg'awdi ta'miyinlep bariw, barliq mu'lkshilik formalarinin huqiqlarin ma'mleket ta'repinen qorg'awdi ta'miyinlep bariw, barliq mu'lkshilik formalarinin huqiqiy ten'liginin qarar tabiwina erisiw;

- ekonomikani asa ketken da'rejede oraylastirmastan, oni ka'rxanalar ham sho'lkemlerdin ga'rezsizligin ken'eytiw, ekonomikani shin ma'nisinde erkinlestiriw, ma'mlektin xojaliq islerine orinsiz aralasiwin sheklep bariw.

Ekonomika salasinda demokratiyalik printsiplerdin qarar tabiwi, oni jedel rawajlaniwini ta'miyinlep kelmekte.

G'a'rezsizlik jillarinda a'melge asirilgan ken ko'lemli jumislardi a'melge asiriw barisinda 2000-2010-jillar dawaminda barliq tu'rdegi awil xojalig'inda islep shig'arilgan o'nimnin ko'lemin ko'beytiwge erisildi.

Solardan g'alle o'ndiriw ko'lemi 3929,4 min tonnadan 7747 min tonnag'a yamas 197,1 % ke, paliz o'nimleri 2644,7 min tonnadan 6218,2 min tonnag'a, yamasa 235,1 % ke piliz o'nimleri 451,1 min tonnadan 1246,8 min tonnag'a yaki 276,4 % ke miywe 790,9 min tonnadan 1696,4 min tonnag'a yamasa 214,5 % ke sharwashiliq o'nimleri, go'sh o'ndiriw 501,8 min tonnadan 1461,4 tonnag'a yamasa 291,2% ke su't 3632,5 min tonnadan 6169,0 min tonnag'a yamasa 169,8 % ke ham ma'yek jetistiriw 1254,4 million danadan 3058,8 million danag'a yamasa 243,8 % ke ko'beydi.

Demokratiyaliq printsiplardi, sotsialliq ma`nawiy-ruwxiy turmis tarawina engiziw boyinsha salmaqli isler a`melge asiriladi. Olar:

- insandi hu`rmetlew, insan su`yiwshilik ideyalarina sadiqliq, insan, onin` turmisi, ma`pleri, jeke erkinligi, qa`dir-qimbatij. jasaw ornin erkin tan`law huqiqinin` saqlaniwi menen sipatlanadi;

- milliy ruwxiy ma`nawiyatin qayta tiklew ha`m joqarilatiwi o`zbek, qaraqalpaq tiline ma`mleketlik biylik beriw ha`m rawajlandiriw;

- sotsialliq a`dalat printsipline tayaniw, onin` qag`iydalarin ju`zege shig`ariw, puqaralardin` ja`rdemge mu`ta`j qatlamlarin, kekseler, mayiplar, jetim-jesirler, ko`p balali shan`araqlar oqiwshi jaslardi ma`mleket ta`repinen materialliq jaqтан qollap quwatlaw huqiqin ta`miynlew;

- Puqaralardin` fizikaliq ha`m intellektualliq potentsialin, talant uqibin ju`zege shig`ariw ushin za`ru`rli sharayatin jaratiw.

Puqaralardi, a`sirese jaslardi jumis penen ta`miynlew maqsetinde kishi biznes ha`m jeke isbilermenlikti rawajlandiriw, o`siriwdin` ha`m abadan turmisqa erisiwdin` tiykari dep an`lawimiz za`ru`r. Onin` u`lgisi Qaraqalpaqstan Resuplikasinda aytarliqtay ol 2008 jil 69,9 %, 2009 jili 70,5 %, 2010-jili 71,2 %, O`zbekstanda bolsa 2008-jili 73,1 % 2009 jili 73,9, 2010-jili 74,3 %.

Juwmaqlap aytqanda ma`mleketti ha`m ja`miyetlik turmisti demokratizatsiyalaw protsessi ob`ektivlik nizamliliq bolip, oni teren` biliwimiz ha`m basshiliqqa aliwimiz za`ru`r. Onin` Batis ellerinde ha`m shig`istag`i o`zgesheliklerin an`lap ma`selege qatnas jasawimiz lazim.

Batista demokratiya u`lgisi individualizm filosofiyasina tiykarlang`an bolip shekten tis massanin` siyasatlastiriw ideyasina qaratilg`an. Onda barliq arttiriw pragmatizm ideyasi basim orindi iyeleydi. Shig`is du`nyasinda demokratiya kollektivizm, ja`miyetlik pikirdin` u`stinligi ideyasina tiykarlanadi. Usilay bolg`anliqtan bizde demokratiyalıq potsessler xalqimizdin` nizamdi tin`law, og`an boysiniw siyasiy qatnaslarda moralliq-ruwxiy baslamanin` u`stinligi ta`sirinde rawajlanadi. Sonin` menen birge Shig`ista demokratiyalıq protsess o`zinin` izbe-iz sipati menen ajiralip turadi.

Usilar esapqa alinip, O`zbekstan Qaraqalpaqstan Respublikasinda ja`miyetlik turmistin` barliq salalari demokratiyalik jol menen rawajlanip baradi. Sebebi insan ha`m ja`ma`a`tlerdin` erkinligi turmisqa engizilip bariladi, olardin` ma`pdarlig`i ku`sheytilip, jedel ja`miyetlik rawajg`a ken` imkaniyat jaratildi.

Demokratiyanin` Orayliq Aziya regionindag`i onin` orayinda jaylasqan O`zbekstan Respublikasindag`i o`zgesheligi izbe-iz, a`melge asip bariwi menen sipatlanadi. Ja`ne bir sipati adamlardin` sanaliq da`rejesi menen uyg`inlasip bariwi menen baylanisli.

Ja`miyetlik turmisti demoqratizatsiyalaw ha`m basqariw barliq ellerde, ma`mleketlerde birdey boladi dep qarawg`a bolmaydi. O`ytkeni, ha`r bir xaliq, millet demokratiyani o`zinshe tu`sinedi, sol sebepli oni tu`siniw, og`an tiykarlaniw, a`meli iske qollaniw birdey boladi dep oylaw qiyin. Sonin` menen birge ja`miyetti ha`m ma`mleketti basqariwdi demokratizatsiyalaw protsessi o`zinin` ob`ektivlik nizami menen a`melge asadi, oni teren` biliwimiz ha`m basshiliqqa aliwimiz za`ru`r.

Batistin` demokratiya u`lgisi individualizm filosofiyasina tiykarlang`an bolip shekten tis massani siyasatlastiriw ideyasini basshiliqqa aladi. Al Shig`is xaliqlari demokratiya, ja`ma`a`tshilik, kollektivizm, ja`miyetlik pikirlerdin` u`stinligi ideyasina tiykarlanadi. Bizin` ja`miyetimizde demokratiyalik protsessler xalqimizdin` nizamdi tin`law, og`an boysiniw, tayaniw, siyasiy qatnaslardi moralliq ruwxiy baslamanin` u`stinligi ta`sirinde jetilisip rawajlanip baradi.

Bul printsipler o`zin demokratiyalik atawshi rawajlang`an ma`mleketlerdin` Konstitutsiyalarinda belgilep qoyilg`an. Ja`miyetti ha`m oni basqariwda demokratiyazatsiyalaw protsessi o`zinin` ob`ektiv nizamlig`ina iye ha`m oni basshiliqqa aliw talap etiledi.

Sonin` menen birge, demokratiyani tu`siniw, tiykarlaniw, a`meliy iske qollaniw barliq xaliqlar, ma`mleketlerde birdey emes. Ma`selen, Batistin` demokratiya u`lgisi individualizm, egoizm filosofiyasina tiykarlang`an bolsa, al Shig`is ellerinde, ma`mleketlerinde ja`ma`a`tshilik, kollektivizm ha`m ja`miyetlik pikirdin` u`stinligine tiykarlang`an.

Bunnan ma`lim, demokratiyalik protsesslerdin` rawajlanishi bizin` xalqimizda nizamdi tin`law, boysiniw, hu`rmetlew, moralliq qag`iyda, printsiplerge tayaniw, siyasiy qatnaslarda ruwxiy - moralliq qatnaslar belgilewshi esaplanadi.

«Orta Aziya ortaliq`ında ja`ma`a`t, ma`ha`lle bolip, bir-birine mehir-muxabbatli bolip jasaytug`in insanlar, da`wir qanshama o`zgermesin, tariyx sinawinan o`tken o`z ka`driyatlarina sadıq bolip jasawdi maqul ko`rer eken, buni zamanago`y pikirleytug`in, du`n`yag`a teren` na`zer taslaytug`in adam tuwri tu`siniwi, moyinlawi xa`m oni hu`rmet penen qabil etiwı lazim» dep u`yretedi Prezidentimiz Islam Karimov.

O`zbekstan adamgershilik printsiplerine tiykarlang`an, milleti, diniy isenimi, sotsialliq jag`dayi, siyasiy isenimlerinin` qanday bolıwına qaramastan puqaralardin` huqiqlarin, ekinliklerin ta`miyinleytug`in ma`mleket.

Ol xaliqtin` turmis ta`jriybesine, milliy, ma`deniy da`stu`rlerine tayanadi, ja`miyettegi sotsialliq toparlar ha`m qatlamlardin` ma`plerine say keletug`in demokratiya printsiplerin a`melge asiradi. Olar o`z wa`killeri arqali ha`kimiyatti basqariw imkaniyatın a`melge asiradi.-Onin` a`melge asiwin Oliy Ma`jilis Nizamshiliq palatasına 2004 ha`m 2009 jilda bolip o`tken saylawlar na`tiyjelerinen ko`riwge boladi: 2004 jilg`i saylawda Nizamshiliq palatasına, 489 kandidat ko`rsetilip saylawdin` birinshi turında 62 kandidat(51,7) protsenti, ekinshi turda 58 kandidat (48,3) protsenti saylang`an bolsa, 2009 jilda 504 kandidattan 96 kandidat (71,2%) protsenti, al ekinshi turda 39 kandidat (28,9%) protsenti saylandi. Usilardan 2004 jili 18 protsenti, 2009 jili 22 protsentin hayal-qizlar quraydi.

Bunnan ma`lim nizamshiliq palatasında hayal-qizlardin` u`lesi 2004 jili 18% bolsa, 2009 jilg`a kelip 22% ke shekem o`skenin ko`riwge boladi.

O`zbekstanda tuwilg`an, onin` qushag`ında jasap ha`m miynet etip atirg`an ha`r bir adam, milletine ha`m isenimine qaramastan, Respublikanin` ten` huqiqli puqarasi esaplanadi.

Sonin` menen birge azshiliqtan ibarat milletlerdin` ma`pleri ha`m huqiqlarin qorg`aw, olardin` ma`deniyati, tili, milliy u`rp-a`detlerinin` saqlaniwi ja`ne rawajlanıwına kepillik beriledi.

Ekonomikani ja`nede demokratizatsiyalaw boyinsha:

- milliy bayliqti ko`beytiwdi ta`miyinleytug`in turaqli rawajlanip bariwshi ekonomikani du`ziw;

- sotsialliq bag`darlang`an ekonomikani basqishpa-basqish rawajlandirip, erkinlestirip bariw;

- mu`lk iyelerinin` huqiqlarin ma`mleket terepinen qorg`awdi ta`miyinlep bariw, barliq mu`lkshilik formalarinin` huqiqlarin ma`mleket ta`repinen qorg`awdi ta`miyinlep bariw, barliq mu`lkshilik formalarinin` huqiqiy ten`liginin` qarar tabiwina erisiu;

- ekonomikani asa ketken da`rejede oraylastirmastan, al oni ka`rxanalar ha`m sho`lkemlerdin` g`a`rezsizligin ken`eytiw, ekonomikani shin ma`nisinde erkinlestiriw, ma`mleketin` xojaliq islerine orinsiz aralasiwin sheklep bariw.

Ekonomika salasinda demokratiyalıq printsiplerdin` qarar tabiwi, oni jedel rawajlanıwin ta`miyinlep kelmekte.

G`a`rezsizlik jıllarında a`melge asirilg`an ken` ko`lemldi jumislardı a`melge asiriw barısında 2000-2010 jıllar dawamında barliq tu`rdegi awıl xojalig`ında islep shig`arilg`an o`nimnin` ko`lemin ko`beytiwge erisildi.

Solardan g`a`lle o`ndiriw ko`lemi 3929,4 min` tonnadan 7747 min` tonnag`a yamasa 197,1 protsentke, paliz o`nimleri 2644,7 min` tonnadan 6218,2 min` tonnag`a, yamasa 235,1 protsentke, paliz o`nimleri 451,1 min` toniadan 1246,8 min` tonnag`a yaki 276,4 protsentke miywe 790,9 min` tonnadan 1696,4 min` tonnag`a yamasa 214,5 protsentke, sharwashiliq o`nimleri,go`sh o`idiriw 501,8 min` tonnadan 1461,4 tonnag`a yamasa 291,2 protsentke, su`t 3632,5 min` tonnadan 6169,0 min` tonnag`a yamasa 169,8 protsentke ha`m ma`yek jetistiriw 1254,4 million danadan 3058,8 million danag`a yamasa 243,8 protsentke ko`beydi.

Demokratiyalıq printsiplerdi, sotsialliq, ma`nawiy - ruwxıy turmis tarawına engiziw boyinsha salmaqli isler a`melge asirildi. Olar:

- Insandı hu`rmetlew, insan su`yiwshilik ideyalarına sadiqliq, insan, onin` turmisi, ma`pleri, jeke erkinligi, qa`dir-qimbatı, jasaw ornin erkin tan`law huqiqinin` saqlanıwi menen sipatlanadı;

- Milliy ruwxiy ma`nawiyatin qayta tiklew ha`m joqarilatiw o`zbek, qaraqalpaq tiline ma`mleketlik biylik beriw ha`m rawajlandiriw;

- Sotsialliq a`dalat printsipine tayaniw, onin` qag`iydalarin ju`zege shig`ariw, puxaralardin` ja`rdemge mu`ta`j qatlamlarin, kekseler, mayiplar, jetim-jesirler, ko`p balali shan`araqlar, oqiwshi jaslardi ma`mleket ta`repien materialliq jaqtan qollap-quwatlaw huqiqin ta`miyinlew:

- Puqaralardin` fizikaliq ha`m intellektualliq potentsialin, talant-uqibin ju`zege shig`ariw ushin za`ru`rli sha`rt-sha`rayatlar jaratiw.

Puqaralardi, a`sirese jaslardi jumis penen temiyinlew maqsetinde kishi biznes ha`m: jeke isbilermenlikti rawajlandiriw, o`siriwdin` ha`m abadan turmisqa erisiwdin` tiykari dep an`lawimiz za`ru`r.

§2. DEMOKRATIYANI SHARXANA TALIQLAW HA`M QOLLANIW ABZALLIG`I.

Demokratiyani tu`sinuw, og`an tayaniw, a`meliy iske qollaniw barliq xaliqlarda, ma`mleketlerde birdey emes. Ma`selen Batistin` demokratiya u`lgisi, jeke ma`pke tayaniw individualizi, egonzi filosofiyasina tiykarlang`an bolsa, shig`is elleri ma`mleketlerinde ja`miyetlik, kollektivizi ha`m ja`miyetlik pikirdin` u`stinligine tiykarlang`an.

Bunnan ma`lim demokratiyalik protsesslerdin` rawajlaniwi bizin` xalqimizdin` nizamdi tin`law, ta`rtip-intizamg`a boysiniw, insandi ha`m nizamdi hu`rmetlew siyaqli printsipler belgilewshi esaplanadi.

Perzentlerimizdin` «O`zbekstannin` o`zinin` jan`alaniw ha`m rawajlaniw joli» miynetinde «O`zbekstan keleshegi ulli ma`mleket. Bul g`a`rezsiz, demokratiyalik huqiqiy ma`mleket. Bul adamgershilik printsiplerine tiykarlang`an, milletti, diniy isenimi, sotsialliq awhali, siyasiy isenimlerinin` qanday boliwina qaramastan puxaralardin` huqiqlarin ha`m erkinliklerin ta`miyinleytug`in ma`mleket»⁸-dep belgilep bergen edi.

G`a`rezsiz O`zbekstanda qurilip atirg`an huqiqiy demokratiyalik ma`mleket, birinshiden Tu`rkistan xaliqlarinin` birinshi min` jilliq ma`mleketshiliktin` tariyxiy ta`jriybesine tayang`anlig`i bolsa, ekinshiden du`n`ya xaliqlarinin` alding`i progressiv demokratiyalik ideyalarin ha`m ta`jriybelerine tiykarlaniwi menen ajiralip turadi.

Tu`rkistan adamzat tsivilizatsiyasinin` en` a`yyemgi besiklerinin` biri bolip tabiladi. Jer ju`zinde ma`deniy rawajlaniw jolina kirgen elatlar ko`p bolmag`an da`wirdin` Tu`rkistanda zardushtilik dininin` tiykari «Avesto»da ja`miyetti nizam qag`iydalar tiykarinda basqariw, birge islesiw, tinishliq, tatiwliqta jasaw ta`riplengen. Bul ta`limatta demokratiyalik ideyalar ko`terilgen. Bulardan biykarg`a qan to`giwshi urislardi, a`skeriy qarsiliqlardi, basqinshiliq urislardi, jawizliq ha`m miyrimsizlikti qaralap, adamlardi tinish-tatiw jasawig`a, baxitli turmis keshiriwge shaqiradi.

⁸ И.Каримов. Өзбекстанның өзиниң жаңаланыў хэм раўажланыў жолы. Нөкис. «Қарақалпақстан» 1993, 17-бет

Zardushtiylik ta'limatinin tiykari a`dalatti ornatiwg`a qaratilg`an bolip, jaqsiliq ha`m jamanliq, jaqtiliq ha`m qarang`iliq, o`mir ha`m o`lim ortasinda ma`ngilik gu`res dawam etedi dep tu`sindirildi. Baoliq jaqsiliqlardi Axura Mazda, al barliq jamanliqlardi Axriman isleydi dep atap ko`rosetildi. Axura Mazda jaqsiliq qudayi sipatinda adamlarg`a jaqsiliq etiwdi, barliq jamanliqtan bas tartiwdi u`gitleydi.

«Avesto»da bayan etilgen jaqsiliq ruwx-i-bul jaratiwshiliq, bunyadkarliqqa, al jamanliq ruwx-i bolsa – buziw ha`m buzg`inshiliqqa alip keledi. Jaqsiliq o`mir belgisi. Adamlar jerdi paydali haywanlar ha`m o`simlikler menen toltirsa, insan o`miri sawliq, ku`sh-qudiret, baxit ha`m shadliq, u`mit ha`m isenim, go`zzaliq ha`m qayirxomliq penen abadanliq penen birge barsa bul jaqsiliq. Jamanliq bolsa qurg`aqshiliq ha`m asharsiliq, kesellik ha`m apat, denelik ha`m ruwxiy buziwshiliqtin` aqibetleri bolip esaplanadi dep ko`rsetildi.⁹

Bizin` jerimizde a`zel-a`zelden ma`mleketti basqariwda nizam-qag`iydalarg`a tayaniw, ma`mlekettin` ishki ha`m sirtqi baylanisin aqilg`a muwapiq alip bariwdin`, puxaralardin` ma`mleket aldindag`i juwapkershiligi nelerden ibarat ekenligi haqqinda nizam-qag`iydalar ha`r ta`repleme islep shig`ilg`ani ma`lim.

Orta a`sir oyaniw da`wiri ha`m XIV, XV a`sirlerde shig`is ilimpazlari ayriqsha Orta Aziya danishpanlarinin` nizam ha`m insannin` u`stinligi tuwrisinda jaratqan ideyalari diqqatqa turarliq.

Usi jerde Abu Nasr Farabiy, Abu Rayxan Beruniy, Omar Hayam, Yusup Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Ulug`bek, Alisher Nawayi siyaqli ulli ilimpaz ha`m shayirlardin` do`retpelerine na`zer taslasaq onin` durislig`ina isenim payda etemiz.

Mine sol da`wir do`retiwshilik iskerliginin` basinda turg`an Abu Nasr Farabiy bolip, onin` ja`miyetlik-filosofiyaliq ko`z-qaraslarinin` orayinda insannin` baxit-saodatqa erisiw ideyasi turadi.

Farabiy o`z xaliqin baxitqa jeteklewshi, barliq iskerligi ha`m waziypasin usi maqsetke bag`darlag`an qalani en` jaqsi paziyletli dep ataydi. Baxitqa erisiw ushin adamlar bir-birine ja`rdem beriwshi ja`ma`a`t, paziyletli, ideal dep esaplaydi. Usi

⁹ **Қараң:** Ж.Базарбаев, Ғ.Хожаниязов, Р.Базарбаев. Әййемги окс дәрьясының төмендеги зардуштлик дининиң излери. Нөкис. «Қарақалпақстан» 2007, 57-бет

ta`rtipte barliq xaliqlar baxitqa jetisiwi ushin bir-birine ja`rdem berse, pu`tkil jer ju`zi, paziletli jetik boladi dep ko`rsetedi Farabiy.

Orta Aziya ha`m Uliwma shig`istin` maqtanishi Abu Rayxan Beruniy du`n`yada insannin` tutqan orni ha`m erkinligine u`lken itibar qaratadi.

Ol adamda oylaw-pikirlew qu`dreti bolmag`anda, onin` awkali ayanishli bolg`an bolar edi deydi. O`ytkeni insan fizikaliq jaqtan ko`p tu`rli maqluqlardan ku`shsiz. Beruniy insandag`i ma`rtlik, miriwbetilik, na`psin tiya biliw, jaqsiliq siyaqli qa`siyetlerdi joqari bahalaydi. Danishpan ilimpaz Beruniy duris so`zlikti ha`mme na`rseden joqari qoyadi, bilip-bilmey naduris xabar taratiwshilardi qatti qaralaydi. «Sonday adamlar boladi deydi bul haqqinda o`zinin` «Hindistan» atli shig`armasinda olardin` ta`biyatinan jalg`an xabar taratiw ornalasip qalg`an, sol waziypa og`an tapsirilg`anday boladi, jalg`an xabar taratpag`ansha tinishlanbaydi. Jalg`an shiliqtan shetlep, duris so`ylewge qiziqqan adamdi onin` o`zi de su`yip maqtaydi...

Demek jalg`an so`ylew adamdi a`dalattan shetlenedi, jawiz jalg`an so`ylew, amanatqa qiyanet etiw, basqalar mu`lkin hiyle menen basip aliw, urliq, du`n`ya ha`m xaliqtin` buziliwina sebep bolatug`in jaman qiliqlardi basqa adamlarg`a jaqsi etip ko`rsetedi» dep.

Ulli ilimpaz o`zinin` «A`yyemgi xaliqlardan qalg`an estelikler» shig`armasinda u`rip-a`detlerdi jaqsi ha`m jaman dep bo`ledi. Durisliq, a`dillik, o`zin saqlaw, insan, kemtarliq, erkinlik, saqiyliq, bilimlilik, isbilermenlik siyaqli qa`siyetlerdi jaqsi u`rip-a`detke kirgizedi. Al bir-birewdi ko`ralmasliq, birewdin` nesiysesine qol qatiw, birewlerdin` baxitsizlig`i esabinan bolsada joqari ma`rtebege erisiw ushin ha`reket etiw, tek g`ana o`zin oylaw, basqalar menen isi bolmasliq en` jaman a`detler dep ko`rsetedi.

Mine usi shig`ista ha`m Orayliq Aziya xaliqlarindag`i ulli danishpan alimlar ta`repinen ko`terilgen demokratiyalik ideyalardi ustaliq penen paydalaniw bu`gingi ku`ni demokratiyalik reformalardi teren`lestiriwde ha`m puxaralardin` huqiq ha`m erkinliklerin nizam menen qorg`awda og`ada a`hmiyetli.

Insan huqiqlari ha`m erkinlikleri ko`p ta`repli ma`sele bolip, ol o`z ishine insannardin` puxaraliq, jeke, siyasiy, ekonomikaliq ha`m sotsialliq huqiq ha`m erkinliklerin ja`mlep aladi.

Adamlardin` puxaraliq huqiq ha`m erkinlikleri pikir ju`rgizgende O`zbekstan Respublikasinin` pu`tin territoriyasinda birdey puxaraliq qabillanadi «O`zbekstan puxarasi» dep ataladi.

Onda O`zbekstan Respublikasi o`z territoriyasinda ha`m onin` sirtinda o`z puxalarinin` huqiqin qorg`aladi dep ko`rsetilgen. Sonin` menen bir qatarda Konstitutsiyada O`zbekstan territoriyasindag`i shet el puxalarinin` ha`m puxaralig`i bolmag`an shaxslardin` huqiq ha`m erkinlikleri xaliqara huqiq normalarina muwapiq qorg`aliwi ta`miyinlenedi dep belgilengen. Shaxsiy huqiq, erkinlikler ma`selesinde Konstitutsiyag`a sharxana huqiq normalarina tiykarlanip ko`p sanli jan`aliqlar kirgizilgen. Konstitutsiyada ko`rsetilgenindey jasaw huqiqi ha`r bir insannin` ajiralmas huqiqi, insan turmisina qa`wip qiliw en` awir jinayat dep belgilenip qoyilg`an.

O`ytkeni jasaw huqiqi sharxana huqiq normalarinda da ha`mmege ten`dey norma.

Ja`miyetimizdin` ekonomikaliq ha`m basqa tarawlarinda ju`z berip atirg`an o`zgerislerdi atap aytqanda bazar qatnaslarina o`tiw nizamliqlarin esapqa alg`anda jag`dayda ha`r bir insannin` ekonomikaliq ha`m sotsialliq huqiqlari nizam menen belgilep qoyilg`an. Ha`r bir shaxs jeke mu`lkke iye boliwg`a huqiqli, onin` menshigi nizam menen qorg`aladi.

Ha`r bir shaxs miynet etiw, erkin ka`sip tan`law, a`dalatli miynet sha`rayatinda islew ha`m nizamda belgilengen ta`rtipte jumissizliqtan qorg`aniw huqiqina iye.

Konstitutsiyada ha`r bir shaxsqa o`z huqiq ha`m erkinliklerin sud arqali qorg`aw, ma`mleket organlari, juwapkerli shaxslar, ja`ma`a`t birlespelerinin` u`stinen sudqa shag`im etiw huqiqi ta`miyinlenedi dep ko`rsetilgen. Bul protsesslerde a`lbette a`sirler dawaminda shig`ista ha`m Orayliq Aziyada sharxana demokratiya normalari esapqa alinadi. Ma`selen og`ada qa`wipli bolmag`an

jinayatlardi «kelistiriw» komissiyasinin` sheshimine saliw, ekonomikalig jinayatlarg`a qamaq jazasin qollanbay, keltirilen ziyandi o`teu ushin ja`rima saliw joli menen sheshiw.

Olay demokratiyanin` sharxana usillari demokratiyalig rawajlaniwinda o`z ornina ha`m a`hmiyetine iye boladi degendi an`latadi.

G`a`rezsizlik, demokratiya ha`m rawajlaniw o`z-ara baylanisli` tu`sinik. Sebebi, eger milliy g`a`rezsizlik bolmasa, erkinlik te, erkin rawajlaniw da bolmaydi`. Puqara erkinligi millet erkinliginen bo`lek tu`sinik emes. Sonin` ushin`da, O`zbekstan o`tken a`sir baslari`nda g`a`rezsizlikni qolg`a kiritkende bir-biri menen baylanisip eki wazi`ypa ku`n ta`rtibinde turar edi: birinshisi-g`a`rezsizlikni bekkemlew bolsa, ekinshisi-bazar ekonomikasi`na tiykarlang`an demokratiyalig ja`miyet quriv.

Ha`zirgi waqit`ta O`zbekstanda bul eki process tabisli` dawam etpekte ha`m ma`mleketimiz rawajlang`an ma`mleketler qatari`na kirip barmaqta. Ja`ne bir na`rse aniq` boldi`, ekonomikalig rawajlaniw gumanitar-siyasiy ha`m ruwxiy-ag`arti`wshili`q rawajlaniw menen uzliksiz baylanista boliv` kerek. Basqasha aytqanda, ekonomikalig rawajlaniw aspannan tu`setug`in` na`rse emes, balkim oni` O`zbekstan xalqini`n` o`zi a`melge asiradi`. Yag`ni`y xalqimi`zdi`n` ruwxiy-ag`arti`wshili`q sapasi`, bilim ha`m qanigesi, potenciali`, uliwma ma`deniy da`rejesi qanshelli joqari` bolsa, ekonomikalig rawajlaniw da sonshelli tezlesip, «erkin, para`wan omirdi ta`miynlewge sha`rayat jaratiladi`».¹

Xaliqu`tin` ha`r bir qatlami`, ha`r bir puqara bunig` jaqsig` anlap jetip, usig`an qarap isalip bari`wiv` kerek boladi`. Yag`ni`y demokratiya – erkin jasaw ha`m erkin iskerligin alip bari`w, pikir bildiriw, o`z erkin su`wretlew, xahuq`qlarinnan biyma`lel paydalani`w ha`m ja`miyet islerine aktiv qatnasi`wiv`n an`latadi`. O`zbekstan Respublikasi` Konstituciyasi` bug`an kepillik beredi. Biraq, ha`zirgi waqit`ta, demokratiya joqari` ruwxiyli`q iyesi boliv`, juwapkershilikti ha`m jamiyet aldin`dag`i` wazi`ypani` sezivdi talap etedi. Ni`zam, xuqig`

¹ Каримов И.А. Озод ва обод, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. 8-жилд.-Т., Ўзбекистон, 2000, 19-бет.

imkaniyatlar berse, a`dep-ikramli`li`q, pari`z, o`zgeler ma`pi menen esaplası`w, insani`yli`q u`rp-a`detleri, hu`jdan bolsa juwapkershilik ju`kleydi, ha`r bir individual insan ma`pi menen ja`miyet ma`pi u`zliksiz baylani`slı` ekenligin ha`r saatta bizge bildirip turadi`. Usi` sebepli huqi`q ha`m pari`z, erkinlik ha`m juwapkershilik ha`mme waqi`t birge, u`zliksiz baylani`sta a`mel qi`latug`i`n tu`sinikler boli`p esaplanadi`. O`z-ara ba`seki, aqi`l za`kawat gu`resi ha`m isbilermenlik qa`siyetleri de usi` topi`raqta a`dalat o`zenine tu`sedi, kisinin` kisi ta`repi`nen haqtan-haq eziliwi, zorlani`wi`na jol koymaydi`.

Demokratiya ha`mme tarawlarda jeke qa`biletin tayarladı`, ba`seki ha`m «kim ozar»g`a shi`dawi`n talap etedi. Bul u`zliksiz ra`wishte izleniw, islep shi`g`ari`wdi` a`melge asi`ri`w, ha`r dayi`m alg`a ilgerilewdi talap etedi. Jedel emes, jan`ali`q jarati`wg`a uri`nbag`an adam rawajlani`wdan arqada qali`p kete beredi. Buni`n` aqi`betinde shaxsta jawi`zli`q, jeke ma`pin u`stin qoyi`wg`a ta`nlik ju`zege keliwi mu`mkin. Jawi`zli`qti`n` bir neshe ta`repleri bar: o`z qa`biletin iske sali`p, pikiri ha`m rejelerin o`mirge engiziw de jawi`zli`q boli`p tabi`ladi`, yag`ni`y shaxs si`pati`nda o`zlikti ko`rsetedi. Buni` jaqsi` ma`nidegi jawi`zli`q dep ataw mu`mkin.

Bunday jawi`zli`q, individual ha`reketler ja`miyet rawaji`na ja`rdem beredi. Biraq o`zin oylaytug`i`n, basqalar miyneti esabi`nan bayi`wg`a umti`li`wshi` shaxslar da bar. Olar o`zlerinin` en` dana, en` ku`shli esaplap, a`tirapi`ndag`i`larg`a pisentsiz qatnasta boladi`, jaman sezimlerge beriledi ha`m ja`miyet rawajlani`wi`na payda tiygizbeydi. Mine bunday menmenlik ha`m hu`kimranli`qqa tiykarlang`an jawi`zli`q negizinen ruwxı`y jarli`li`q aqi`betinde payda bolatug`i`n illet. Yag`ni`y, «o`zim bolayi`n» filosofiyasi` milliy watanpa`rwarli`q sezimin joq qi`ladi`. «O`zim bolayi`n» dep umti`latug`i`n adam iyman-isenimin de o`ltiredi. Bunday adam haram-xadal, jaqsi`-jamandi` da pari`qlay almaydi`, qanday bolmasi`n, qay jerde bolmasi`n o`zlestirip alsa bolg`ani`, basqasi` menen jumi`si` joq.

Soni`si` ma`lim, bizin` ulli` shayi`rlari`mi`z, ali`mlari`mi`z, babalari`mi`z, a`wlie-shayxlari`mi`z na`pis ha`m ko`re almawshi`li`qqa, shaytanli`q na`piske

beriliw, bul jolda adamlarg`a ja`bir-zulim qil`wg`a qarsi` shi`qqanlar. Xalqi`mi`z a`dep-ikramli`li`g`i`ni`n` en` jaqsi` ta`repleri sol sebepli ha`zir de o`z ku`shin ko`rsetpekte. Biz tariyximi`z, ulli` ma`deniyati`mi`z estelikleri, ruwxiy qa`diriyatlari`n tikledik. Xalqi`mi`zdi`n` ruwxik` tiklendi. Ulli` ruwxiy miyrasi`mi`z benen maqtani`sh etemiz, ulli` Watan perzentleri ekenligimiz kewlimizdi maqtani`shqa bo`leydi. Buni`n` o`zi Watani`mi`zdi`n` bu`gini ha`m keleshegi ushi`n qayg`i`ri`wg`a degen sezimin oyatadi`. Biz shi`ni`nda da oyaw xali`q si`pati`nda du`n`yag`a bet buri`p ati`rmi`z, dos-dushpandi` aji`rati`p, milliy ma`plirimiz ushi`n gu`rspektemiz.

§3. DEMOKRATIYA G`A ULIWMA INSANIY QA`DRIYA T TAMANNAN QATNAS JASAW, BASSHILIQQA ALIW HA`ZIRGI ZAMAN TALABI.

Demokratiyani sharxana tu`sinuw ha`r kim bilgenin isleydi, oyina ne kelse sonni aytadi degendi an`latpaydi. Al shig`is xaliqlarinda aqilg`a tiykarlang`an ta`rtip-intizam, hadal miynet etiw, aqil-parasat penen jumis ju`rgiziw, tinish tatiw turmis keshiriw, insang`a ha`m nizam qag`iydalarina boysiniwdi an`latadi.

G`a`rezsizlik jollarinda turmisimizda demokratiyanin` usi sharxana printsipleri turmistan teren` orin alip respublikamiz siyasiy, ekonomikalig g`a`rezsizligin ta`miyinlep adamlardin` turmis da`rejesin joqarilatiw ha`m jaqsilaw waziypasin a`melge asirip kelmekte.

Solay etip g`a`rezsizlik, ashiiq-ashkaraliq, demokratiyalig rawajlanuw sharapati menen ja`miyetimizde jan`alaniu a`melge asip adamlardin` du`n`ya qarasi, oylaw pikirlew ta`rizi erkinlesip barmaqta. G`a`rezsizlik jan`a erkin jasaw, demokratiyanin` rawajlanuw zamani, insan huqiq, erkinlik ha`m ma`plerinin` qorg`aliwi onin` qa`dir-qimbatinin` hu`rmetleniw zamani boldi.

Demokratiyanin` bizin` tan`lag`an rawajlanuw jolimiz insan ma`plerine ha`m erkinliklerine tosqinliq etetug`in barliq irkinishlerdi alip taslap insan ushin a`hmiyetli bolg`an onin` ma`pleri ha`m maqsetleri jolinda xizmet etetug`in erkinlik, ten`lik, sotsialliq a`dillik, haqiyqat, hadalliq, ten` huqiqliqtin` qarar tabiwina jol ashiiq berdi.

Prezident Islam Karimov o`zinin` Oliy ma`jilistin` XIV-sesiyasinda jasag`an bayanatinda bir qatar jan`a ideyalardi ko`terip: «A`dalat ha`m haqiyqat ideyasi ja`miyetlik turmisimizdin` barliq tarawlarin o`zine toplan mag`i da`rkar.

A`dalat ha`m haqiyqat ideyasi nizamshilig iskerligimizdin` negizi, bas bag`dari boluw sha`rt. Ma`mleketshilik ha`m puxaralar qatnaslari, miynet ha`m u`y-jay, da`ramat ha`m saliq, ta`biyatti qorg`aw ha`m jinayatshiliqqa qarsi gu`resiw ma`seleleri...turmisimizdin` barliq ta`repleri a`ne usi tiykar g`a` tayaniwi

za`ru`r»¹⁰ degen edi. Bunin` menen Prezidentimiz insan turmisinin` barliq ta`replerin, talaplarin, jasaw huqiqi ma`mleket siyasati da`rejesine ko`tergen edi.

Mine usunday jag`dayda ma`mleket ha`m onin` basqariw organlarinin` iskerligi tu`pten o`zgerdi.

Ma`mleketin` basqariw funksiyalari adamlardin` o`zin-o`zi basqariw uyimlarinin` qolina basqishpa-basqish o`tip baradi.

Prezidentimiz pikiri menen aytqanda «Basqariw waziypalarinin` tiykarg`i bo`limi Oraydan wa`layatlarg`a, wa`layatlardan qala-rayonlardag`i ma`mleket ha`m basqariw jaylarina o`tkeriwdi ta`miyinlew da`rkar. Usinin` menen bul basqish, a`ste-aqirin o`zin-o`zi basqariw ja`miyetlik sho`lkemlergede jetip baradi».

Ja`miyetti jetilistiriw, xaliqtin` du`n`ya qarasin ha`m tu`siniklerin jan`a ideyalar menen bayitiw uzaq dawam etetug`in protsess.

Ma`lim boliwina qarag`anda adamzat ja`miyetti rawajlandiriwi tu`rli da`wirlerde tu`rlishe ju`z bergeni menen bir ta`rtipte a`melge asqan. Ma`selen, mu`lkshilik, mu`lke qatnas ja`miyet rawajlaniwinin` ha`m adamlardin` talap ha`m ma`plerinin` na`tiyjesi sipatinda qa`liplesken. Jeke mu`lk bolsa ko`lemi ha`m mug`darina qaramastan, mu`lke iyelik etiw turmis ta`rizinin` ruwxiy-huqiqi qorg`aliwi bolip qala bergen.

Adamzat tariyxinda XX a`sirdin` baslarinda mu`lkti zorliq penen tartip aliw ha`m bizdi 73 jil dawaminda aldap kelgen jeke mu`lk adamdi adam jallaw tiykari dep bir qozg`alan` menen ma`mleket mu`lkine aylandiriw insan ma`plerine qarsi keler edi. Ha`r bir insannin` o`zinin` do`retiwshilik uqibi menen uzaq waqitlar ter to`gip jiynag`an mu`lkin ma`mleket mu`lki dep ja`riyalaw ha`m a`melge asiriw insannin` uliwma haq-huqiqlarina qarsi keldi. Bul insan ma`plerine qarsi qaratilg`an totalitar du`zimmnin` naduris ha`reketi ha`r bir insannin` do`retiwshilik ha`reketin buwip qoydi.

Prezidentimiz Islam Karimov ha`r qanday tayar qag`iydalarg`a siyinbastan, du`n`ya ta`jiriybeleri ha`m milliy ma`plerden kelip, ma`seleге o`zinshe qatnas jasaydi. Ma`selen mu`lkshilikke qatnas ma`selesinde, «Ma`mleket ja`miyetinin`

¹⁰ **Қараң:** Өзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т.; «Өзбекистон» 200, 51 бет

keskin gruppalasip-asp, tasip ketken baylarg`a, ka`mbag`al-jarilarg`a bo`linip ketiwine jol qoymaslig`i kerek» dep ko`rsetedi.

O`zbekstan Prezidenti siyasatinda joqari ma`nawiyatqa tayang`an ja`miyet ha`m joqari ma`rifatti insanda qaliplestiriw o`z ornina iye. Insan ka`millikke umtilsa g`ana o`zin ha`r qiyli naduris jaman ha`reketlerden, nizamg`a boysinip jasawdi turmis ta`rizine aylandira aldi.

Prezident ma`nawiy jetiklik penen insannin` do`retiwshilik imkaniyatlarin birlestiriwdi tu`sinedi. Ol «moral` en` bul en` da`slep insan ha`m a`dalat sezimi, iyman hadalliq degeni» dep tastiyiqlaydi.

Qisqasha etip aytqanda siyasiy tarawdag`i jetiskenlikler Islam Karimov siyasiy iskerliginin`, siyasiy strategiyasinin` durislig`in onin` na`tiyjeli a`melge asirilib atirg`ani menen belgilenedi.

G`a`rezsizlik jillarinda ekonomikalik reformalardin` ekonomikalik siyasattan u`stinligi, ma`mleketin` bas reformator sipatindag`i roli, reformalardi a`melge asiriwda nizamnin` u`stinligin ta`miyinlew puxaralardi sotsialliq jaqtan qorg`aw, bazar ekonomikasina basqishpa-basqish o`tiw a`melge asirildi. Usi printsiplerge tiykarlanip qisqa tariyxiy da`wir ishinde a`melge asiriw to`mendegi ma`selelerdi sheshiwge imkan beredi:

Birinshiden, o`tkizilip atirg`an reformalardin` huqiqiy bazasi jaratildi. Qabil etilgen nizamlar uliwma alg`anda o`lshem ha`m printsiplerge muwapiq sha`rt-sha`rayatlardi jaratiwg`a ekonomikalik erkinlikler ha`m jeke mu`lk huqiqinin` g`a`rezsizligin qorg`awin ta`miyinleydi;

Ekinshiden, zorliq-buyriqpazliq sistemasin saplastiriwg`a, bazar qatnaslarina ha`m printsiplerine say keletug`in sistemasin jaratiwg`a erisildi. 1997-jildan baslap awil xojalig`inda o`nim jetistiriwde alg`a qarap o`siw baslanadi;

U`shinshiden, ekonomikalik reformalardin` «O`zbek modeli» a`melge asiriliwi sebepli milliy ekonomikani tiklew bekkem tiykarlari jaratildi;

To`rtinshiden, ma`mleketin` ekonomikalik g`a`rezsizligin ta`miyinlew arqali O`zbekstannin` ja`han ekonomikalik sistemasin qosiliwin ta`miyinlewge qaratilg`an teren` qayta quriw da`stu`rin a`melge asiriwg`a kirisildi. G`a`lle

g`a`rezsizligine erisildi. G`alle o`ndiriv eki esege o`sip 4 mln 15 min` tonnag`a jekerildi.

Ku`shli sotsialliq siyosat ju`rgizildi, xaliqti sotsialliq qorg`awg`a mu`ta`j qatlamlarin sotsialliq qorg`aw menen ta`miyinlep ja`miyette sotsialliq turaqliliq, puxaralar arasinda tinishliq ha`m milletlerara tatiwliq ta`miyinlendi.

1. Bulardan ja`miyettin` siyasiy tarawinda:

- xaliq tolig`i menen o`z wa`killeri, deputatlari arqali ma`mleket ha`kimiyyatinin` iskerliginde toliq qatnasiwi lazimlig`i;

- ha`kmiyat bo`liniwinin` pu`tkil du`n`ya ta`n alg`an nizam shig`ariwshi ha`m sud ha`kmiyatina bo`liw printsipin a`melge asiriw tiykarinda demokratiyani teren`lestiriw ha`m milliy ma`mleketti du`ziwdi a`melge asiriw;

- ja`miyettin` siyasiy sistemasin, ma`mleket quraminin` du`zilisin tu`p-tiykarinan jan`alaw;

-barliq puxaralardin` nizam aldindag`i huqiqiy ten`ligin ha`m nizamnin` u`stinligin ta`miyinlew;

- bir ideologiyanin` jeke bir ko`z-qarastin` jeke u`stemliginen waz keshiw, siyasiy sho`lkemler, ideologiyalar ko`p tur, ha`r qiyliq`in ta`n aliw;

- O`zbekstanda tuwilip, onin aymag`inda jasap miynet etip atirg`an ha`r bir insan, milletinen, isenim menen qatti na`zer respublikanin` ten` huqiqli puxarasi boliwg`a ha`m og`an miyasar boliwdi bildiredi.

2. Ekonomikaliq tarawda bolsa:

- milliy bayliqtin` o`siwin, mollatiwin ta`miyinleytug`in turaqli rawajlanip bariwshi ekonomikani du`ziw;

- sotsialliq ta`repten bag`darlang`an bazar ekonomikasın basqishpa-basqish qa`liplestiriw;

- mu`lk iyelerinin` huqiqlarin ma`mleket ta`repinen qorg`awdi ta`miyinlew ha`m barliq mu`lkshilik formalarinin` huqiqiy ten`ligin qarar taptiriw;

- ekonomikada ka`rxanalar, sho`lkemlerdin` g`a`rezsizligin erkinligin ken`eytiw, ma`mlekettin` xojaliq islerine aralasiwinan waz keshiwdi bildiredi.

3. Sotsialliq ha`m ruwxiy-ma`nawiy tarawda;

- insan su`yiwshilik ideyalarina sadiqliqti, insan onin` turmisi ha`m jeke g`a`rezsizligi, erkinligi, qa`dir-qimbati, jasaw jayin tan`law huqiqi saqlanip qaliwin;

- ma`nawiyatti qayta tiklewdi;

- o`zbek, qaraqalpaq tiline rawajlandiriw;

- hur pikirlilik, hu`jdan ha`m din erkinligin qarar taptiriw;

- sotsialliq a`dalat qag`iydalarin jariqqa shig`ariw, puxaralardin` en` nashar qatlari-kekseler, mayiplar, jetim-jesirler, ko`p balalishan`araqlar, oqiwshi jaslaridin` ma`mleket ta`repien ekonomikaliq qorg`awi bolg`an kepilligi huqiqlarin ta`miyinlew ma`mleket ekonomikaliq reformalardi ju`rgiziwdin` huqiqiy ha`m sho`lkemlestiriwdin` ekonomikaliq sha`rayatlarin jaratip beriw menen birge ka`rxanalardi, tarawlardi, ha`tteki pu`tin ekonomikasin basqariwdin` bazar printsiplerine o`tiwine ha`reket etti, oni qollap-quwatladı.

G`a`rezsiz O`zbekstan Respublikasi g`a`rezsizliktin` da`slepki ku`nlerinen baslap ma`nawiyat ma`selesin ma`mleket siyasati da`rejesine ko`terdi.

Prezident Islam Karimov «Biz ekonomikaliq an`laniw, ekonomikaliq tikleniw, ekonomikaliq rawajlaniwdin`, ma`nawiy on`laniw, ma`nawiy pa`kleniw, ma`nawiy joqarilaw ha`reketleri menen toliq uyg`in boliwin qa`leymiz. Siyasatimizdi sog`an quramiz ha`m oni turmisqa asiramiz.

Ma`nawiyat ha`m ekonomika salasinin` min`lap turmisliq ma`seleler, ... jinli jipler arqali o`z-ara tig`iz baylanisip ketkenligin inabatqa alip, xalqimizdin` ruwxiyati, turmis qa`lpi, a`yyemgi u`rp-a`det ha`m da`stu`rlerimizge ha`r ta`repleme say bolg`an reformalar jolin tan`ladiq.

Demokratiya birinshi na`wbette, ruwxiy o`lshemler tiykarinda basqarilatug`in, ku`shli huqiqiy ma`mleket, ku`shli puxaraliq ja`miyet demekdur.

Bunnan ma`lim huqiqiy ma`mleket ha`m puxaraliq ja`miyetti demokratiyanin` o`z-ara baylanisli bolg`an eki ta`repi, qanaati esaplanadi. Biz «Ku`shli ma`mlekettin-ku`shli ja`miyetke qarab kontseptsiyasinin` shig`iliwi ekonomika menen ma`nawiyat penen uyg`in a`hmiyetke iye boladi.

Biz reformalardin` da`slepki basqishinan bu`gingi ku`nge shekem sotsialliq-ekonomikaliq bag`darlardi xalqimizdin` ruwxiy turmisi menen baylanistirip kelemiz. Biz g`a`rezsizlikke erisiw menen ken`es da`wirinen miyras bolip qalg`an ha`kimshilik-buyriqpazliq sistemasin saplastiriw ushin oni tu`pkilikli reformalaw, onin orninda mazmun ma`nisi boyinsha pu`tkilley jan`a-erkin bazar qatnaslarina tiykarlang`an huqiqiy, demokratiyalıq ma`mleket quriwg`a bekkem bel bayladiq.

Ha`r qanday reformalardi a`melge asiriw, xalqimizdin` turmis qalpin, milliy da`stu`rin ha`m qa`driyatlarin, onin` du`n`yasi ha`m keypiyatın ha`r ta`repleme esapqa aliwdi talap etedi. Sebebi reforma reforma ushin, al insan ma`pleri, onin` pa`rawan turmisi ha`m erkinligi, baxitli turmis keshiriwi ushin ju`rgiziledi. O`ytkeni ha`r qanday reformanin` aqirg`i na`tiyjesi, en` da`slep onin` za`ru`rligin puxaralardin` ken` qatlamlari qanday da`rejede tu`sinedi, qalay qollap-quwatlaydi, bull o`zgerislerdin` insan turmisina, onin` turmis abadanlig`in ko`teriwe ko`rsetiletug`in a`meliy ta`siri menen o`lshenedi.

Bizlerdin` reformalardi ju`rgiziw dawamında tek materialliq pa`rawanliqqa jetiw g`ana emes, sonin birge ruwxiy o`sip o`rlewgede erisiwdi o`zimiz ushin o`lshem dep belgilegenimiz uliwma demokratiyalıq rawajlanıwda bir ta`repleme awip ketpey, onin` ten` salmaqlilig`in saqlaw ha`m turaqlılıqti saqlawda og`ada a`hmiyetke iye bolip kelmekte.

Biz bazar ekonomikasınin` o`i ha`mme na`rseni o`z ornina qoyadi, degen u`stirtin, jen`il-jelpi pikirge boysinip, tek materialliq bayliqtin` izinen quwip – xalqimizdin` a`zeliy arziw umtilislarina, en` baslisi og`ada qimbatli uliwma insaniy ha`m milliy qa`driyatlarımızdin` mazmunına saykes keliwi bilay tursin bizin` tiykarg`i bag`darimiz, bizin` tan`lag`an demokratiyalıq rawajlanıw kontseptsiyasi tuwri kelmes edi.

Sol sebepli ekonomikaliq a`melge asiriwda ha`n oni teren`lestiriwde ma`nawiyat penen ekonomika bir-birin biykarlamaydi, al kerisinshe olar bir-birin qollap, o`z-ara ta`sirlenip rawajlanip baradi degen demokratiyalıq printsipti bu`ginde, keleshekte de basshiliqqa alıp alg`a ilgerilep baramız.¹¹ Sebebi

¹¹ **Қараң:** Ислам Каримов. «Жоқары мәнаўият-жеңилмес күш»

demokratiya en` aldi menen ruwxiy o`lshemler tiykarinda basqarilatug`in ku`shli ma`mleket, ku`shli puxaraliq ja`miyet quriwdin` bas printsipi. Sol sebepli biz, sirttan ha`r qanday usinis, talaplardi qabillawdan bas tartamiz.

Bull bizin` turaqli pezitsiyamiz jurtimizdag`i tinishliq, turaqliliq, ken` ko`lemli do`retiwshilik turmis, turaqli demokratiyalik rawajlaniwg`a bunday qatnas jasawimizdin` qanshama duris ekenligin ku`n sayin tastiyoqlap kelmekte.

Aytilg`anlardan kelip shig`atug`in bolsaq g`a`rezsizlikti qolg`a kirgiziw menen eski ha`kimshilik-buyriqpazliq totalitar du`zimnen jan`a ja`miyetlik du`zimge o`z aldimizg`a maqset etip qoyip onin siyasiy-huqiqiy tiykarlari O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstan Respublikasi Konstitutsiyalarina tiykarlanip, rawajlaniwdin` demokratiyalik jolin tan`lap, bunda demokratiyanin` tiykarg`i printsiplerin ja`miyettin` siyasiy turmisin ha`m basqariw sistemasin, ekonomikani erkinlestiriu, ekonomikani demokratizatsiyalawdi ja`miyettin` ma`nawiy turmisi menen uyg`inlastiriw barisinda huqiqiy ma`mleket ha`m ekin puxaraliq ja`miyet qurip, oni jedel rawajlandirip kelmektemiz.

II-BAP. O`ZBEKSTAN TAN`LAG`AN DEMOKRATIYA LIQ RAWAJLANIW JOLININ` A`MELGE ASIRIWDIN` WAZIYPALARI.

§4. JA`MIYETTIN` SIYASIY TURMISIN HA`M MA`MLEKETTI BASQARIWIN DEMOKRATIYALASTIRIW.

Demokratiyalik rawajlaniwda insannin` huqiqlarin ha`m ma`plerin qorg`aw ma`mleket qurilisin, basqariw sistemasin jetilistiriw joli menen ja`miyetlik turmisti erkinlestiriw ayriqsha a`hmiyetli waziypa esaplanadi.

O`zbekstan Respublikasi Prezidenti Islam Karimov g`a`rezsizliktin` birinshi ku`nlerinen baslap alg`a qoyilg`an strategiyaliq maqsetlerdi aniq belgilep bergen edi.

«O`zbekstan keleshegi ulla ma`mleket. Bul – g`a`rezsiz, demokratiyalik, huqiqiy ma`mleket. Bul adamgershilik printsiplerine tiykarlang`an, milletti, diniy isenimi, sotsialliq awhali, siyasiy isenimlerinin` qanday boliwina qaramastan puxaralardin` huqiqlarin ha`m erkinliklerin ta`miyinleytug`in ma`mleket. Ol barliq puxaralardin` ilayiqli turmisin ta`miyinlewge qaratiliwi tiyis».¹²

Bul waziypa siyasiy tarawda to`mendegilerdi o`z ishine aladi:

- xaliqtin` turmis ta`jiriybesine respublika xalqinin` milliy ha`m ma`deniy da`stu`rlerine, barliq sotsialliq toparlar ha`m qatlamlardin` ma`plerine say keletug`in haqiqiy demokratiya printsiplerin a`melge asiriwdi an`latadi. O`zbekstannin` ha`r bir puxarasi ha`m o`z wa`killeri arqasinda ma`mleket ha`kimiya ti basqariwg`a, a`melge asiriwg`a toliq mu`mkinshilikke iye boliwi kerek;

- nizam shig`ariwshi, atqariw ha`m sud ha`kimiya ti wa`killiklerin bo`liw..., ja`miyettin` siyasiy sistemasin, ma`mleket uyimlarinin` quramin tu`pkilikli jan`alaw, jergilikli ha`kimiya tlar din` wa`killeri menen waziypalarin aniq belgilep beriw, a`dil ha`m adamgershilikli nizamlardi islep shig`iw lazim boladi;

- barliq puxaralardin` nizam aldindag`i huqiqiy ten`ligin ha`m nizamnin u`stemligin ja`miyettin` ma`plerin ha`m xaliqtin` qa`wipsizligine kepillik beretug`in huqiqiy ma`mleketti quriw;

¹² И.А.Каримов. Өзбекстанның өзиниң жаңаланыў хәм раўажланыў жолы. Нөкис. «Қарақалпақстан» 1993, 17-бет

- respublikada tuwilg`an, onda jasap atirg`an ha`m miynet etip atirg`an, ha`r bir adam milletine ha`m isenimine qaramastan respublikaliq ten` huqikli puxarasi degen adamgershilikli a`dil printsipti ju`zege shig`ariw;

- bir ideologiyani`, ko`z-qarastin` monopoliyasinan qatan` bas tartiw, siyasiy sho`lkemler, ideologiyalar ha`m pikirler ko`p tu`rliligin moyinlaw ha`m haqiyqiy demokratiyanin` za`ru`r ha`m nizamli qurami sipatinda ko`p partiyaliqti a`melge asiriw ha`m qa`liplestiriw siyaqli printsiplerdin` basshiliqqa aliw demokratiyalik rawajlaniwidin` basli printsipleri esaplanadi.

O`zbekstan demokratik ja`miyet quriwg`a qaratilg`an rawajlaniwidin` to`mendegi printsiplerin` basshiliqqa aladi:

Ha`r bir puxaranin` o`z qa`lewi, o`z huqiqina iye boliwi, azshiliqtin` ko`pshilikke boysiniwi barliq puxaralardin` ten` huqiqilig`i, ma`mleket ha`m ja`miyet basqariwinda nizamnin` u`stinligi, saylaw ha`m saylaniw huqiqi ha`m basqalar.

Bul demokratiyalik printsipler barliq ma`mleketler Konstitutsiyalarinda belgilep qoyilg`an.

Sonin menen bir waqitta ha`r bir xaliqtin` o`zining` turmis ha`m oylapw ta`rizi, tariyxi, turmisqa qatnasinan kelip shig`ip demokratiyag`a qatnas jasaw usilida bar.

Usilardan kelip shig`ip, Prezidentimiz «Shig`ista demokratik protsesslerdin` a`yyemgi qa`liplesken o`zine ta`n ha`m o`zine say o`zgeshelikleri bar. Buni hesh qashan na`zerden shette qaldirip bolmaydi yag`iniy shig`ista demokratik protsessler a`ste aqirin rawajlanip baradi. Bul tarawda revol`yutsiyaliq o`zgerisler jasawg`a uriniw naduris ha`tteki ayanishli na`tiyjelerge alip keledi. Bunday jol bizge hesh qanday tuwra kelmeydi»- dep eskertedi.

Sol sebepli demokratiyalik protsesslerdin` shetten nusqa alip ko`shiriw hesh qanday na`tiyje bermeydi.

Uliwma insaniy qa`driyatlar sonday bahali bayliq, mu`lk, oni xaliqlar jaratadi, xaliq bahalaydi ha`m abaylap asirap saqlaydi. Oni ulli qadiriya sipatinda tu`siniw ha`m og`an qatnas ha`r bir puxaranin` ishki huqiqiy-ma`nawiy ma`deniyati, ma`nawiy-ahloqiy ma`deniyati menen baylanisli boladi.

Ma`mlekettin` basqariw sistemasin bunnan bilayda demokratiyalastiriwda ha`m puxaralardin` ma`mleket ha`kimiya tin basqariwda ma`mleketti basqariwg`a Prezidentlik basqariwdin` engiziliwi ayriqsha a`hmiyetke iye. Bunin` ayqin ko`rinishin joqari rawajlang`an demokratiyalıq ma`mleketlerdin` ko`pshiliginde derlik prezidentlik basqariw engizilgen.

O`zbekistan tariyxında birinshi ma`rtebe engizilgen Prezident lawazimi g`a`rezsiz O`zbekstannin` ma`mleket ha`kimiya ti organlari sistemasında tiykarg`i orindi iyeleydi. Ma`mleketimiz siyasiy sistemasında prezidentlik institutinin` u`zilkesil bekkemleniwinde 1993-jil 8-dekabr` ku`ni qabil etilgen O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi ayriqsha orin tutadi. Onin` XIX baba «O`zbekstan Respublikasinin` Prezidenti» dep ataladi. Usi bab o`z ishinde 9 stat`yani aladi (89-97-stat`yalardi). Onda prezidentlikke kandidat aldina qoyilatug`in talaplar, prezidentti saylaw ta`rtibi, Prezidenttin` vakolatlari, Prezident shig`aratug`in normativ-huqiqiy hu`jjetler, Prezidenttin` parlamenti tarqatip jiberiw vakalati ha`m basqalar.

2002-jil 27-yanvar`da o`tkerilgen referendum juwmaqlarina ko`re O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` wa`killik mu`ddeti 5 jildan 7 jilg`a uzayttirildi.

Ma`mleket basqariwin ja`nede demokratiyalastiriw ha`kimiya ttin` nizam shig`ariwshi, atqariwshi tarmaqlari, hu`kimet ha`m ma`ha`lle, ma`mleket ha`kimiya ti organlarinin` atqariwina Konstitutsiya menen ju`klengen waziypalari a`melge asiriwdag`i roli ha`m juwapkershiligin ku`sheytiw ma`mleket Prezidenti waziypalarin aniq-ra`wshan belgilew, ma`mleket ha`kimiya ti ha`m basqariw di demokratiyalastiriw a`melge asirilip reformalardi teren`lestiriw, ma`mleketti jan`alaw ha`m modernizatsiyalaw siyasiy partiyalarinin` roli ha`m ta`sirin ku`sheytiw maqsetinde 2007-jil 11-aprel`de «O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinin` ayrim stat`yalarina (89-stat`yasina, 93-stat`yanin` 1-bo`liminin` 15-ba`ntine, 102-stat`yanin` 2-bo`limi)ne du`zetiwler kirgiziw tuwrısında»g`i O`zbekstan Respublikasi nizami qabil etildi.

Usi jerde O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasina kirgizilgen to`mendegi a`hmiyetli o`zgeris ha`m qosimshalarg`a itibar qaratiw lazim:

O`zbekstan Respublikasi Prezidenti - O`zbekstan ma`mleket g`a`rezsizligine erisiwi menen ma`mleketti basqariwdin` zamanago`y ha`m na`tiyjeli formasi prezidentlik basqariw sistemasi qarar tapti.

Uliwma alg`anda du`n`ya ma`mleketshiliginde onin rawajlaniwinda ma`mleketti basqariwdin` tiykarinan eki formasi – monarxiyalıq ha`m respublikalıq formasi ha`reket etip keledi.

Respublika o`z na`wbetinde parlamentar respublikasi ha`m prezidentlik respublikasi ko`rinsine iye.

Prezidentlik respublika ha`zirgi ku`nde en` ko`p tarqalg`an ma`mleket basqariw formasi esaplanadi. Birlesken Milletler sho`lkemine ag`za 192 ma`mlekettin, 142 si prezident 24 lawazimi bolip olardin` ko`pshiligi Prezidentlik Respublika «Prezident» so`zi latinsha preesidents (praesidentis) so`zinen aling`an bolip «aldında otiriwshi» ma`nisi bildiredi.¹³

O`zbekstan Prezidenti lawazimına 1990-jil 24-martta Oliy Ken`estin` I-sesiyada usinildi.

1991-jil 29-dekabr`de O`zbekstan Respublikasinin` ma`mleket referendumı¹⁴ O`zbekstan Respublikasi saylawi o`tkerildi.

O`zbekstandag`i prezidentlik ha`kimiyatti bekkemlewde 1991-jil 18-noyabr`de qabil etilgen «O`zbekstan Respublikasi Prezidenti saylawi tuwrisında»g`i nizam ha`m onin` tiykarında o`tkerilgen uliwma ashiq saylawi u`lken a`hmiyetke iye boldi. G`a`rezsizlik jillarında prezidentlik instituti toliq qa`liplesti.

1991-jil 29-dekabr`de O`zbekstan Respublikasi g`a`rezsizligi barisında o`tkerilgen referendumda dawis beriwge qatnasqanlardın` 98,2 % ti respublik ma`mleketlik g`a`rezsizligin quwatlap dawis berdi ha`m Orayliq saylaw komissiyasi O`zbekstan Respublikasi Oliy Ken`esi tamaninan dodalang`an. O`zbekstan Respublikasi ma`mleket g`a`rezsizligi uliwmaxaliq ta`repinen maqullandi dep tapti.

¹³ **Қаран:** Буюк ва муқаддасанг мустақил Ватан. Т.; 2011, 36 бет

¹⁴ **Қаран:** Өзбекистан Республикаси: мустақил давлати бунёд бөлсин. К.А.Ахмедовнинг умуми таҳризи. Т.; «Өзбекистон» 1992, 50 бет

Referendumda ma`mleket turmisi, a`hmiyetli ma`sele uliwmaxaliq hawazina qoyiladi. Referendum so`zi latinsha referendum so`zinen alinip bildiriliwi kerek bolg`an ma`ni bildiredi.

I. Jan`a ta`rtip ornatiw:

O`zbekstan Respublikasi Oliy ma`jilisine Bas wa`zirge isenimsizlik bildiriw huqiqin beriw;

1. O`zbekstan Respublikasi Wa`zirler Mekemesi tiyisli ma`seleler ju`zesinen qararlar qabil etiw huqiqin O`zbekstan Prezidentinin` vakalatlari (wa`killikleri) doirasinan shig`ariw;

2. Konstitutsiyanin` 96-stat`yasina o`zgeris kiritiw, ma`mleket prezidenti tu`rli sebeplerge ko`re o`z waziypasin atqara almag`an jag`dayda ju`zege kelgen taqdirde tuwilatug`in joldin` jan`a ta`rtibi:

Prezident wa`killigi Oliy ma`jilis palatalarinin` qospa jiynalisinda deputatlar, senatorlar arasinan waqtinsha saylang`an shaxs emes, Oliy ma`jilis senatinin` baslig`i waqtinsha isleydi.

3. Konstitutsiyanin` 78-stat`yasinin` 1-ba`ndin toliqtiriw.

O`zbekstan Respublikasi Bas wa`zirinin` usinisi wa`layatlar ha`kimleri ha`m Tashkent qalasi ha`kiminin` Prezident ta`repinen lawazimg`a ta`miyinledi ha`m lawazimnan azad etiliwi.

II. Sud-huqiq sistemasin reformalaw:

1. Normativ-huqiqiy dokumentler tuwrısında Nizamnin` jan`a taxririni qabil etiw.

2. O`zbekstan Respublikasi jinayat-protsessual kodeksinin` 29 ha`m 31 bablarina o`zgeris ha`m qosimshalar kirgiziw.

3. O`zbekstan Respublikasi jinayat-protsessual kodeksinin` 439-stat`yasina o`zgeris kiritiw, birinshi instantsiya sudida is boyinsha ayiplaw juwmag`in tek prokuror oqip esittiriwi lazim.

4. Tez qidiriw iskerligi tuwrali Nizam qabil etiw.

5. Nizam u`stinligin ta`miyinlew boyinsha a`dillik organlarinin` rolin ja`nede ku`sheytiwge qaratilg`an jan`a huqiqi mexanizmlerdi ornatatug`in nizamdi islep shig`iw ha`m qabil etiw.

6. Ja`miyette huqiqiy bilimlar taratiwdi tu`pten jaqsilawg`a bag`darlang`an ken` ko`lemli shara-ta`dbirler da`stu`rin islep shig`iw.

O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinin` 89-stat`yasi jan`a redaksiyada bayan etildi: «O`zbekstan Respublikasi Prezidenti ma`mleket baslig`i ha`m ma`mleket ha`kimiyati organlarinin` kelisilgen iskerligin ju`ritiw ha`mde islewin ta`miyinleydi».

Sonin menen birge, a`meldegi nizamshiliqqa «parlamenttegi ko`pshilik» tu`sinigi engizildi.

O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi 93-stat`yasi 1-bo`liminin` 15-ba`nti to`mendegishe o`zgartildi.

«O`zbekstan Prezidenti:

15-ba`ntinde wa`layatlar ha`kimlerin ha`m Tashkent qalasi ha`kimin nizamg`a muwapiq tayinlaydi ha`m de lawazimanan azat etedi. Konstitutsiyani, nizamlardi buzg`an yaki o`z abroyi ha`m qa`dir-qimbatina dag` tu`sirgen ha`reketler islengen rayoni ha`m qala ha`kimlerin Prezident o`z qarari menen lawazimanan azat etiwge haqli.

Ma`mleket ha`kimiyati ha`m basqariwdi demokratiyalastiriw:

Konstitutsiyanin` 9-stat`yasina o`zgeris kirgiziw Bas wa`zir lawazimina kandidatura (nomzad) ko`rsetiw ha`m oni tastiyoqlawda ja`nede demokratiyalastiriw printsiplerin ko`rsetiw, jazag`a tartiw»

III. Axborot tarawin reformalaw, axborot ha`m saylaw nizamini rawajlandiriw.

IV. O`zbekstanda saylaw huqiqi erkinligin ta`miyinlew

1. O`zbekstan Respublikasi Oliy Ma`jilisine saylaw tuwrali nizamshiliqqa o`zgartiw ha`m qosimsha kirgiziw.

6-stat`yag`a

27-stat`yag`a

41-stat`yag`a

2. Xaliq deputatlari wa`layat, rayon ha`m qala Ken`eslerge saylaw tuwrisindag`i nizamg`a o`zgeriw ha`m qosimshalar kirgiziw.

25-stat`yag`a

28-stat`yag`a

V. Puxaraliq ja`miyeti institutlarin qa`liplestiriw ha`m rawajlandiriw

- ja`miyetlik sheriklik tuwrisinda;
- O`zbekstan Respublikasi ja`miyetlik qadag`alawi tuwrisinda;
- ekologiyaliq qadag`alaw tuwrisinda

VI. Demokratiyaliq bazar reformalari ha`m ekonomikani liberallastiriwdi ja`nede jen`illestiriw.

To`mendegi nizamlardi qabil etiw:

- jeke mu`lkti qorg`aw ha`m mu`lklerdin` huqiqlarinin` kepillikleri haqqinda;
- «Raqobat» ba`sekisi haqqinda;
- isbilermenlik ha`reketi tarawinda ruxsat beriw, ta`rtip qag`iydalari haqqinda;
- «Kredit byurolari ha`reketi ha`m kredit axborot almasiwi haqqinda»;
- «Garov resstri tug`risida»;
- Rieltorlik iskerligi haqqinda;
- investitsiya ha`m nay fondlari haqqinda;
- innovatsiyalar ha`m ekonomikani modernizatsiyalaw haqqinda.

Puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw organlari.

Ma`ha`lle - puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw instituti.

Ma`mleketimizde huqiqiy ma`mleket quriw barisinda puxaraliq ja`miyettin` a`hmiyetli bo`limi esaplang`an puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw organlarinin` biri – ma`ha`llenin` orni o`lshewsiz. Ma`ha`lle - bul sha`rxana «demokratik-ta`jriybe mektebi». O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstanda puxaralar jiyinlari ha`m o`zin-o`zi basqariw organlari esaplang`an - ma`ha`llelerdin` sani 10 artiq bolip ja`miyet turmisinda o`z ornina iye.

«Ma`ha`lle» so`zi arabsha «Mahal» so`zinen alinip, jasaw jayi,¹⁵ ma`kan degen ma`nisti bildiredi.

«Ma`ha`lle» atamasina Maxmud Qoshg`ariyding «Devonu lug`atit turk», Yusup Xos Xojibiding «Kutadg`u bilig» shig`armalarida sipatlama berilgen. Qa`dimde ma`ha`lle tek g`ana ja`miyetlik, balki ma`muriy – xududiy du`zilme ta`rizinde bayanlang`an, qollanilg`an.

Alisher Nawayining «Hayratul - abror» shig`armasinda to`mendegi qatarlar ushirasadi.

«Topg`ali ta`yini mahallot baxr
Ahli mahallat ayrib, shaxr-shaxr
Shaxrlar otini mahallot echib
Buldi chu yuz shaxr Xirot ot etib¹⁶

Orta a`sirlerde Xiri dep atalg`an Xirot qalasi ju`z (100) «qalasha» ma`ha`llelerden quralg`an eken.

O`zbekstan milliy g`a`rezsizlikke eriskennen son` ma`ha`lle iskerliginin` huqiqiy tiykarlari islep shig`ildi. Bularding` qatarinda ma`ha`lle turmisi menen baylanisli, ma`ha`lle aqsaqalin saylaw ta`rtibi islep shig`ildi.

Puxaraliq ja`miyeti institutlari sistemasinda o`zin-o`zi basqariw organlari arasinda «ma`ha`lle instituti»nin orni ayriqsha.

Jurtimizding` basqa ma`mleketlerden parqi sonda bizde min` jillar dawaminda ma`ha`lle basqariwi sinalg`an ha`m teren` tamir atqan, ol adamlardi birlestirip t uratug`in ja`miyetlik ha`diyse (jiyin)¹⁷ sipatinda rawajlanip kelmekte. Ha`zir olarding` sani bir neshege artti. (Ma`selen No`kis qalasi (No`kis degen ma`ha`lle ati))

Ma`ha`llenin` ja`miyet ha`m ma`mleketti basqariwdag`i orni ha`zirgi bazar ekonomikasina o`tiw sha`rayatinda xalqimiz u`rip-a`detleri, qa`dimgi qa`diriyatlarin tiklew ha`m saqlap qaliwda, adamlardi birlestiriwde olar arasinda

¹⁵ **Қараң:** С.Караев. Өзбекистон вилоятлари топонимлари. Маъсул мухарир. А.Муҳаммаджанов.,Т.; Өзбекистон миллий энциклопедиясы, 2005, 37 бет

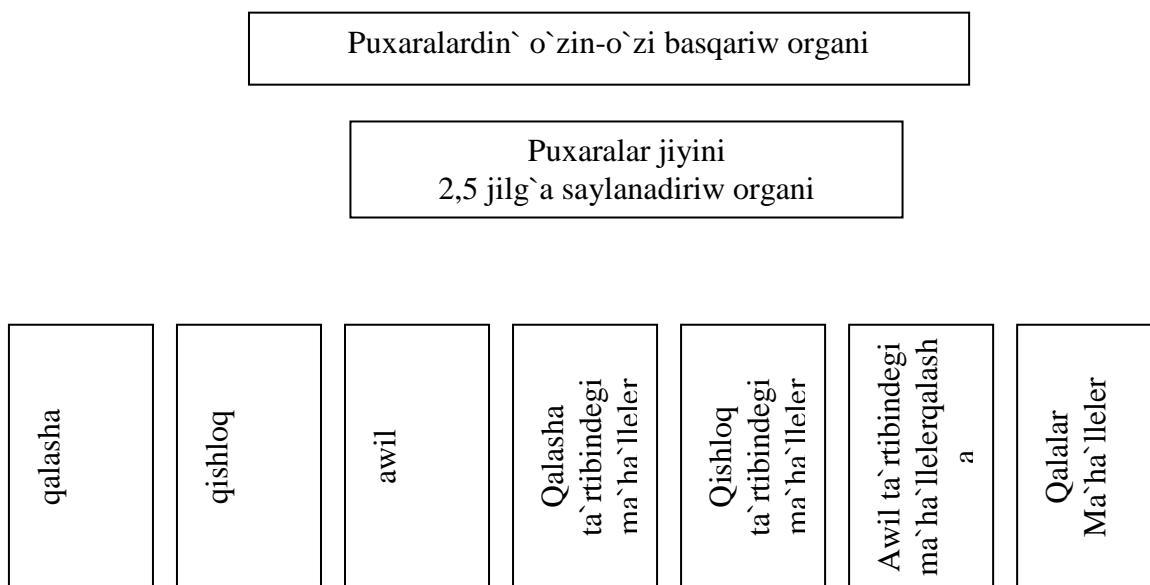
¹⁶ Навоийи А. Ҳайрат ули-аброр. Т.; Адабиёт ва санъат нашрети. 1989, 187 бет

¹⁷ Ташкент XVIII эсирде 150 мэхэлleden куралған болса, XIX эсирде олардың саны 200 болған, XX эсир басларында 250 мэхэлле бар еди.

Қараң: С.Караев. Тошкент топонимлари. Т.; «Фан» 1991, 32 бет

mehir-aqibet, sezimlerin ku`sheytiwdin` faktori sipatinda ekenligin ku`ndelik turmista ko`rip otirmiz.

G`a`rezsizlik jillarinda ja`miyettegi basqariw sistemasin reformalaw, ma`mleket waziypalarin ja`ma`a`t sho`lkemlerine basqishpa-basqish o`tkeriw, qushli ma`mleketten ku`shli ja`miyetke o`tiw barisinda izbe-iz dawam etirilip kelinbekte.

Puxaralardin` o`zin basqariw instituti ma`ha`lle iskerligine tiykarlanip ja`nede jetilistiriw, onin` waziypalarin ken`eytiw, olardin` ma`mleket ha`m basqariw organlari menen qatnaslarin ta`miyinlew e n` a`hmiyetli ma`seleге aylandi.

2000 jildan keyingi jillarda basqariw tarawin oraylastiriwdi sheklep, waziypalardin` bir qatar bo`limlerin respublika da`rejesinen wa`layat, rayon ha`m qalag`a o`tkiziw O`zbekstanda ma`ha`lle sistemasin qa`liplestiriw ma`selesine u`lken itibar qaratildi.

Prezident ta`repinen «Puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw organlari tuwrisinda»g`i nizamg`a tiyisli o`zgerisler ha`m qosimshalar kirgiziw boyinsha usinisti alg`a qoydi.

Bul o`zgerisler ha`m qosimshalarda mina ma`selelerge ayriqsha kewil awdariw lazim ekenligi atap aytqanda: xaliqti qollap-quwatlawda ma`ha`llenin` aniq bag`darlang`an iskerligin belgilew; ma`ha`lleni jeke isbilermenlik ha`m

shan`araqliq biznesti rawajlandiriv orayina aylandiriv waziypalarin aniq belgilew; ma`ha`llenin` ma`mleket organlarinin` u`stinen ja`miyetlik qadag`alawin alip bariw sistemasindag`i waziypalarin ja`nede ken`eytiw ha`m tag`i basqa.

Ma`ha`lle instituti puxaralardin` O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi ha`m nizamlar menen qorg`alatug`in, olardin` o`z ma`plerinen ha`m rawajlaniwidin` tariyxiy o`zgesheliklerinen, sonday-aq, milliy ha`m ruwxiy qa`diriyatlarinan, ma`ha`llenin` u`rip-a`detlerinen kelip shig`ip, ma`ha`lly a`hmiyetke iye ma`selelerdi sheshiw barisinda erkin ha`reket esaplanadi.

Ma`ha`lle institutinin` quramina, qalasha, qishloqlar, awillar puxaralardin` o`zin-o`zi basqariwinin` territoriyaliq birlikleri esaplanadi.

Puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw organlari

Puxaralar jiyini

Puxaralar jiyininin` ken`esi

Puxaralar jiyini iskerliginin` tiykarg`i bag`darlari boyinsha komissiyalar

Puxaralar jiyininin` birlesken komissiyasi

Qarar etiwshi komissiya

Qalashalar, qishloqlar, awillardi du`zew, o`zgertiw, olardin` shegaralarin o`zgeritiw, olardi o`z ati menen ataw, atlarin o`zgertiw, puxaralardin` o`zin-o`zi basqariwinin` tiyisli organlari pikirine esapqa alg`an halda, nizam dokumentlerde na`zerde tutilg`an ta`rtipte a`melge asiriladi.

Ma`ha`lle o`zin-o`zi basqariw organlari tikkeley puxaralar ta`repinen saylanatug`in organ esaplanadi.

Puxaralar jiyini baslig`i (aqsaqali) ha`m onin ma`sla`ha`tshileri saylawi ma`mleketimiz turmisinda a`hmiyetli orin iyeleydi.

Bul saylaw demokratizm, ashiq-ashka`raliq ha`m ten` saylaw huqiqi tiykarinda o`tkeriledi.

Bunda puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw organlari basliqlari saylawin ja`nede jetilistiriw talap etiledi. Ma`ha`lle aqsaqali ha`m olardin` ma`sla`ha`tshileri en` abroyli, mu`na`sib adamlar arasinan saylaniwi lazim. Sonin` menen birge puxaralar

ja'miyetlik aktivligin ku'sheytiwde ma'ha'llenin` roli ha'm a`hmiyetin a`meleg asiriwg`a erisiw lazim.

Sonin` ushin usi maqsetlerge erisiwge zamin tayarlaytug`in tiyisli shara ta`dbirlerin ta`miyinlep beretug`in o`zgartiw ha'm qosimshalar kirgiziw na`zerde tutilmaqta, usinis etilmekte.¹⁸

Ma'ha'lle degenimizde, qa`dirdan u`rip-a`detlerimizdi saqlaytug`in ha'm rawajlandiratug`in, sonin` menen birge, keleshek a`wladlar barkamal bolip jetisiwine ta`sir ko`rsetetug`in ta`rbiya orayi jumis mektebin ko`z aldimizg`a keltiremiz. Ma'halle ma`mleketimizde o`zin-o`zi basqariw organi sipatinda puxaraliq ja`miyettin` tiykarg`i instituti sipatinda jildan jilg`a jetilisip barmaqta. Ol demokratiyalıq printsiplerdi a`melge asiriwdin` ken` imkaniyatlarin a`melge asirmaqta, ma`ha'lliy o`zin-o`zi basqariw demokratik printsipler tiykarında basqariw. Onin` tiykarg`i belgileri to`mendegilerden ibarat:

1. onin` barlıq organlarinin` puxaralar ta`repinen ashiqtan-ashiq saylanıp qoyiliwi;

2. ma`ha'lliy a`hmiyetke iye bolg`an o`zin-o`zi basqariwdin` g`a`rezsizligi;

Konstitutsiyalıq tiykardan kelip shig`ip 1999-jil 14-aprel`de qabil etilgen «Puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw tuwrısında»g`i (jan`a redaktsiyadag`i) nizamnin` 1-stat`yasında «Puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw tu`sinigi to`mendegishe ta`rtiplenedi:

«Puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw – puxaralardin` O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi ha'm nizamlari menen qorg`alatug`in, olardin` o`z ma`plerinen rawajlanıwdin` tariyxiy o`zgesheliklerinen, sonday-aq, milliy ha'm ma`naviy qa`diriyatlardan ma`ha'lliy u`rip-a`detler ananalardan kelip shiqqan halda ma`ha'lliy a`hmiyetke ta`n ma`selelerdi sheshiw barisındag`i g`a`rezsiz ha`reketler». Bunda ma`mleketlerdegi o`zin-o`zi basqariw organlari sistemasi ha'm onin` huqiqiy mazmuni rawajlandiriwi ha'm olar alding`i demokratik ma`mlektlerde huqiqiy o`lshemler da`rejesinde sipatlana basladi.

¹⁸ **Қараң:** И.А.Каримов. Мәмлекетимизде демократиялық реформаларды жәнеде тереңлестириў хәм пухаралық жәмийетин раўажландырыў концепциясы: Өзбекстан Республикасы Олий мәжлиси ыызамшылық палатасы хәм сенатының коспа мәжлисиндеги баянаты. 2010-жыл, 12-ноябрь, Т.; «Өзбекистон» 45-49-бетлер

O`tken sovetlik awqam da`wirinde ma`ha`lleler o`zinin` huqiqiy mazmunin jog`alhti. Bul da`wirde a`yyemnen ma`naviyat, ta`lim ha`m ta`rbiya ma`selelerin sheship kelgen ma`ha`llenin` orni derlik joqqa shig`arildi. G`a`rezsizlik da`wirine kelip puxaralardin` ma`ha`lly o`zin-o`zi basqariw organlarinin` nizamli ornin bekkemlewge, olardi puxaraliq ja`miyettin` tiykarg`i institutina aylandiriwg`a qaratilg`an reformalar a`melge asirildi.

O`zbekstan ma`ha`lleler milliy g`a`rezsizlik da`wirine kelip g`ana o`zin-o`zi basqariw organina aylandi.

O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstan Konstitutsiyasi ma`ha`llenin` orni puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw organi sipatinda bekkemlendi.

Ma`mleketde qalasha, qishloq, awil ha`m ma`ha`lle jiyinlari o`zin-o`zi basqariw organlari huqiqiy ornina iye boldi. Prezidentimiz ayriqsha atap ko`rsetkendey O`zbekstanda «Ha`zirgi da`wirde ma`mleketimiz puxaralarinin` siyasiy-huqiqiy ma`deniyati ha`m ja`miyetlik sanasi da`rejesinin` o`sip bariwi, ja`miyetti demokratiyalastiriw ha`m liberallastiriw protsessinin` jedel rawajlaniw jurtimizda ko`p partiyaliq sistemasinin` toliq bekkemleniwi ma`mleket ha`kimiyatinin` u`sh sub`ekti yag`iniy ma`mleket baslig`i bolg`an Prezident, nizam shig`ariwshi ha`m atqariwshi ha`kimiyatlar arasinda wa`killiklerdin` ja`nede ajralisiwi, bo`liniwin ta`miyinlew ushin za`ru`r sha`rt-sharayatlar ju`zege keltirilmekte.

Bulardan g`a`rezsizlik da`wirinde jurtimizda on min`nan ko`birek o`zin-o`zi basqariw organlari qa`liplesken bolsa, olardan ma`ha`lle puxaralar jiyinlarin du`zedi. Ma`ha`lle g`a`rezsiz sho`lkem institutinda qaytadan tiklendi ha`m bekkemlendi ha`m olardin` basim ko`pshiligi qa`dimgi (a`yyemgi) atamalari xaliq arasinda o`zinin` abroy-itibarin qaytadan tiklep aldi.

G`a`rezsizlik jillarinda ma`mleketti basqariw tarawin oraylastiriwdi sheklew bul tarawdag`i waziypalardi bir bo`limin respublika da`rejesinen wa`layat, rayon ha`m qala da`rejesine o`tkeriw ma`halle sistemasin qa`liplestiriw ma`selesine ayriqsha a`hmiyet qaratildi. Bul bolsa Prezidentimiz ta`repinen usinilg`an orayliq ma`mleket ha`kimiyati organlari o`z wa`killerin barg`an sayin ma`ha`lle

ma`mleket, ha`kimiya organlarina o`tkizib bariw lazimligi tuwrisindagi ideyasini a`meliy iske asiwini tasiyg`i esaplanadi.

Ma`mleketde a`melge asirilip atirgan ma`mleket basqariw tarawindagi reformalar na`tiyjesinde ma`ha`lle institutinin roli toliq a`melge aspaqta.

Juwmaqlap aytqanda, g`a`rezsizliktin qolg`a kirgiziliwi menen tariyxiy qisqa waqit ishinde ma`mleketimizde:

- sovet da`wirindegi eski zorliqli-buyriqpazliq sistemasi toliq saplastirildi;

- milliy ma`mleketshilikni qalplestiridini huqiqi, tiykari jaratildi;

- ma`mleket ha`kimiya tinin bo`liniwi a`melge asirildi;

- puxaraliq ja`miyetti institutlarinin iskerligi izbe-iz jolg`a qoyildi;

- erkin bag`dar ekonomikasi qatnaslarina o`tiw protsessii a`melge asirildi;

- ma`mleket ha`m ja`miyet qurilisi tarawinda a`melge asirilip atirgan demokratiyalik reformalar na`tiyjesinde:

- ma`mleketlerdin nizam shig`ariwshi joqari organi O`zbekstan respublikasi Oliy ma`jilisi eki palatali parlamentke aylantirildi;

- Prezident a`wkillerinin bir bo`legi parlamenttin joqari palatasi – senatqa o`tkerildi;

- Bas wa`zirdin huqiq ha`m wa`killikleri ku`sheytilirildi;

- parlamenttegi ko`pshilik, muxalifat siyaqli tu`sinikler nizamda ko`rsetildi;

- siyasiy partiya fraktsiyalari basliqlarin nizamshiliq palatasi Spakerinin orinbasari etip saylaw boyinsha sho`lkemlestiridini huqiqi sharalar ko`rildi;

- Bas ministr lawazimina namzod boyinsha siyasiy partiyalar fraktsiyalari menen ken`esiw ta`rtibi, onin parlament ta`repinen qatti belgilengen ta`rtip ha`m mexanizmi qabil etildi;

- parlamentke Bas ministrge isenimsizlik votumi bildiridini huqiqi berildi;

- ma`mleket ha`kimiya ti orayliq organlarina bir qatar wa`killer, ma`ha`lly ha`kimiya ti, puxaraliq o`zin-o`zi basqariw, ma`ha`lleler basqishpa-basqish o`tkeridini.

Puxaraliq ja`miyetti rawajlandiridini kontseptsiyasinda puxaraliq institutlari, ma`mleketlik emes kommertsiyallik emes sho`lkemler bu`gingi ku`ni

demokratiyalik qadiriylar, insan huqirlari menen erkinliklerin ha`m ma`plerin qorg`awdin` a`hmiyetli faktorina aylanbaqta. Puxaralar jiyinlari ha`m o`zin-o`zi basqariw uyimlari – ma`ha`llelerdin` sani 10 min`nan asti. Olardin` qatarinda «Kamolot» jaslardin` ja`miyetlik ha`reketi, O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstan hayal-qizlar komiteti, Salamat a`wlad ushin «Nuraniy» xorlari, «Ijod» fondi, ma`mleketlik emeskommertsiyalik emes sho`lkemlerdin` milliy assotsiyasi ha`m basqada ko`p sanli ja`miyetlik sho`lkemlerdi atap ko`rsetiwge boladi.

Uliwma alg`anda bu`gingi ku`nde jurtimizda ja`miyet turmisinin` ha`r qiyli tarawlarinda 5100 den aslam ma`mleketlik emes, kommertsiyalik emes sho`lkemler jumis ju`rgizbekte. Bul ko`rsetkish 2000 jilg`a salistirg`anda 2,5 esege ko`p.

Son`g`i jillarda «Ja`miyetlik xorlar haqqinda»g`i, «Qa`wenderlik haqqinda»g`i nizamlar, O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin`, «O`zbekstanda puxaraliq ja`miyet institutlarin rawajlandiriwg`a ja`rdemlesiw ilajlari haqqinda»g`i qarari ha`m basqada bir qatar hu`jjetler qabil etildi. Bular puxaraliq ja`miyet institutlarinin` sotsialliq belsendiligin ku`sheytiwde a`hmiyetli rol atqarmaqta.

Jurtimizda puxaraliq ja`miyetti rawajlandiriwda O`zbekstan Respublikasi Oliy ma`jilisi nizamshiliq palatasi ha`m Senati Kengashlarinin` «Ma`mleketlik emes, kommertsiyalik emes sho`lkemlerdi, puxaraliq ja`miyettin` basqada institutlarin qollap-quwatlawdi ku`sheytiw ilajlari haqqinda»g`i qospa qarari da ayriqsha a`hmiyetke iye boldi.

Puxaraliq ja`miyet institutlarin rawajlandiriwda a`melge asirilip atirg`an reformalarimizdin` ashiq-aydinlig`in, ja`riyalilig`in ha`m na`tiyjeligin ta`miyinlewde, olardin` rolin ku`sheytiwde «Sotsialliq sheriklik haqqinda»g`i Nizamnin` qabil etiliwi u`lken a`hmiyetke iye boldi desek boladi.

Bul waziypalardi sheshiwde «Puxaralardin` o`zin-o`zi basqariw uyimlarini haqqinda»g`i O`zbekstan Respublikasi Nizamina tiyisli o`zgeris ha`m qosimshalar kirgiziw maqsetke muwapiq boladi dep oylaymiz.

§5. EKONOMIKANI ERKINLESTIRIWDIN` DEMOKRATIYA LIQ RAWAJLANIWIN DAG`I ORNI HA`M A`HMIYETI.

Adamzat bir neshe a`sirler dawaminda tinish-tatiw ha`m erkin turmis keshiriwdi a`rman etip keledi. Bul arziw-niyetler, adamzattin` tiykarg`i maqseti bolip kelgen. Mine usi adamlardin` neshe min` jillar dawaminda, olardin` turmisinda, ishki du`n`yasinda bekkem ornalasip qalg`an azatliq, ten`lik, a`dillik, erkinlik siyaqli tu`sinikler uliwma insaniy mazmunga`a iye bolip, olardi zorliq-zombiliq, a`dalatli jasawg`a baslap keledi. Bul tu`sinikler ha`m printsipler bizin` xalqimizdin` turmis ha`m saylaw ta`rizine, qan-qanina, su`yek-su`yegine sin`ip ketken. O`ytkeni bul uliwma insaniy qa`diriyatlar milliy qa`diriyatlar menen birgelikte onin` ajiralmas baylanista uliwma insaniy qa`diriyatlar jasay beredi.

Milliy g`a`rezsizligine erisken O`zbek ha`m Qaraqalpaq xaliqlari o`zlerinin` jan`alaniw ha`m rawajlaniw uliwma insaniy qa`diriyatlarga`a sadiqlig`inda dep bildi.

«G`a`rezsiz O`zbekstannin` ku`sh-qudretinin` deregi-xalqimizdin` uliwma insaniylik sadiqlig`inda.

Xalqimiz a`dalat, ten`lik qon`siliq ha`m adamgershiliktin` na`zik burtiklerin` a`sirlerden berli abaylap-asirap kelmekte. O`zbekstandi jan`alawdin` joqari maqseti usi da`stu`rlerdi qayta tiklew, olarg`a jan`a mazmun bag`ishlaw, anna jerimizde tinishliq ha`m demokratiya, abadanliq, hu`jdan erkinligi ha`m ha`r bir adamdi kamal taptiriwg`a erisiw ushin za`ru`r sha`rayatlardi jaratiw»da dep esaplaydi. Olay bolsa biz tan`lag`an jol demokratiyalik rawajlaniw joli. Bul pu`tkil adamzattin` aqil-oyinin` ulli jemisi.

G`a`rezsizlikke erisken O`zbekstan xaligi o`zinin` a`sirlik arzusi bolg`an azat ha`m abat Watan, erkin ha`m pa`rawan turmis quriwg`a qaratilg`an maqsetin` o`zinin` Konstitutsiyasinda bekkemlep aldi. Konstitutsiyanin` 13 stat`yasinda O`zbekstan Respublikasinda demokratiya uliwma insaniy qa`diriyatlarga`a tiykarlaniw, insan onin` turmisi, erkinligi, qa`dir-qimbati, huqiqlari ulli qa`diriyat

dep belgilep berilgen. Olay bolsa uliwma insaniy demokratiyalıq qa`diriyatlarǵa tayaniw bizin` tan`lag`an rawajlanıw jolimiz.

Biz bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisimizda demokratiyalıq qa`diriyatlar adamzattin` aqil-oyinin` ullı jemisi ekenligin, onin shig`istag`i sharxana dereklerin analizledik.

Demokratiya tu`siniginin` Batis talqilawinin` bir ta`replemeli, al sharxana talqilawdin` abzallig`i tuwralı pikir ju`rgizdik.

Bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumista bayanlang`an pikirler, da`liller ha`m demokratiyalıq rawajlanıwdı o`z ornına ha`m a`hmiyetli ekenligi haqqında bir qatar oy-pikirler ju`rgiziw tiykarında juwmaqlar jasawǵa ha`reket etemiz.

Birinshiden ja`miyetti eski ha`kimshilik – buyriqpazlıq du`zimnin` insan huqıqları ha`m ma`plerine qaratılǵan jaramsiz illetlerinen paydalaniw ha`m demokratiyalıq qadriyatları, turmisqa engiziw og`ada mashaqatlı o`tkenligin atap o`tiw orinli.

Ekinshiden ma`mleket basshisi Prezidentinin` demokratiyalıq rawajlanıw jolin tan`lap ishki ha`m sirtqi siyasatti aqılǵa muwapiq ju`rgiziwı ha`m bul mashaqatlı jumista pidayiliq ha`m ruwxıy ma`rtlik ko`rsetkeni, demokratiyalıq reformalardı izbe-iz basqishpa-basqish alıp bariwi ja`miyetti jan`alawda ha`m ja`miyetlik jumistin` barlıq tarawların erkinlestiriwge, demokratiyalıq rawajlanıwdın` printsiplerin en jaydiriwǵa jedel alg`a ilgeriwge imkaniyat jaratti dep batil juwmaq jasawǵa boladı.

U`shinshiden, O`zbekstanda jedel pa`t penen demokratik jan`alaniwlar ha`m ma`mleketti modernizatsiyalaw dawam etpekte. Konstitutsiyada belgilep berilgen insan huqıqları, ma`pleri, erkinligi ha`m pa`rawanlig`in tolıq ta`miyinlew, parlamentarizm ha`m ko`p partiyalılıqtin` siyasiy turmista a`melge asiriw demokratiyalıq rawajlanıwda a`hmiyetli bolmaqta.

Bu`gingi ku`ni «Reformalar – reformalar ushin emes, en` da`slep insan ushin, onin` ma`pleri ushin» degen demokratiyalıq printsiptin` haqıyqiy ekenligine adamlarda isenim oyatti dep aytiwǵa boladı.

Qisqasha etip juwmaq jasag`anda adamzattin` aqil-oyinin` jemisi demokratiyalıq uliwma insaniy qadriyatlardi, onin` tiykarg`i printsiplerin respublikamızda reformalardi izbe-iz, basqishpa-basqish a`melge asiriw barisında turmisimizg`a teren` sin`ip barmaqta. Onin` ayqin ko`rinisi O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinin` barlıq baplari, bo`limleri ha`m stat`yalarında belgilep qoyilg`an insan huqıqlari, jasawg`a, bilim aliwg`a, sotsiallıq ja`rdem aliwg`a, ma`mleketti basqariwg`a, saylaw ha`m saylanıw huqıqi, ba`rshe puxaralardin` nizam aldındag`i ta`n aliniw, olardin` ekonomikalıq ha`m siyasiy erkinligi ha`m basqa da demokratiyalıq printsipleri turmisimizdan bekkem orin aliwi za`ru`r.

Juwmaqlap aytqanda – demokratiya ruwxıy o`lshemler tiykarında basqarilatug`in, ku`shli huqıqiy ma`mleket, ku`shli ha`m adalatlı puxaralıq ja`miyetti degen so`z. Bunnan ma`lim «...Huqıqiy ma`mleket ha`m puxaralıq ja`miyetti demokratiyanin` o`z-ara baylanisli bolg`an eki ta`repi, eki qanati bolip tabiladi». Sol sebepli biz «ku`shli ma`mleket ku`shli ja`miyetke qaray» kontseptsiyasin islep shıqtıq ha`m bul ideyani izbe-iz a`melge asiriw ma`selesine birinshi da`rejeli a`hmiyet qaratıp kelmektemiz.

Ja`miyetlik turmistin` barlıq tarawlarında nizam u`stinligin ta`miynlew, o`z-o`zinen a`melge asatug`in protsess emes, ol eki ha`m ko`p ta`repli protsess. Ol ma`mleketlik huqıq qorg`aw organlarinin` u`zliksiz ha`m tinimsiz iskerligi menen baylanisli bolsa, ekinshi ta`repten turmisimizdin` ha`r bir puxarasinin`, erkin shaxsinin` o`z haq-huqıqlarin teren` biliwi tiykarında oni orinlawı, ol ushin gu`resiw menen baylanisli: olay bolsa ja`miyet ha`m shaxs turmisında nizamnin` u`stinligin ta`miyinlew ja`miyiet ma`pi, shaxs ma`plerinin` o`z-ara uyg`inlawı birligin talap etedi. Bul demokratiyalıq rawajlanıwdin` baslı printsiپی ha`m jedel rawajlanıwi deregi. Totalitar buriqpazlıq ja`miyette onin` konstitutsiyasında belgilep qoyilg`an nizam ha`m huqıqiy erkinliklerinen birotala juda bolıp, bir qatar xalıqlar, elat ha`m milletler jasap turg`an makannan zorlıq penen basqa orinlarg`a ko`shirilip jiberildi. Bul ma`jbu`riy tu`rde o`z makanınan ko`shirilgen xalıqlarg`a tiykarsız sheklewler olardin` haq-huqıqlari ha`m erkinlikleri kemsitildi.

Ma`selen Ulli Watandarliq uris jillarinda qalmaqlar, chechenler, ingushlar, karachaylar, qirim tatarlari shig`isqa ha`m Orayliq Aziyag`a ko`shirildi. Ko`shirilgen musulmanlardin` sani shama menen 3 million adamdi quraydi.

Ja`miyetimizdin` ha`zirgi rawajlaniw basqishi insan rolinin` shaxstin` ja`miyetlik siyasiy iskerliginin` nizamli tu`rde o`sip bariwi menen ajiralip turadi. Barliq ja`miyetlik qatnasiqlardin` jiyindisinin` na`tiyjesi bolg`an insan shaxsinin` do`retiwshilik iskerligin jedellestiriw, iske qosiwdin` jan`adan jan`a jollari ha`m imkaniyatlarin izlep tabiw za`ru`r bolmaqta.

Milliy g`a`rezsizligimizdin` ha`zirgi basqishinda O`zbekstanda onin` imkaniyatlari izlep tabilip, oni o`tmish ta`jiriybesi menen bayitiw kishi biznes, shan`araq biznesi ha`m jeke isbilermenlikti rawajlandirip kelmekte. Onin` abzallig`i sonda, ol birinshiden adamlardi jumis penen ta`miyinleydi, ekinshiden, miynettin` na`tiyejeliligin ku`sheytedi, u`shinshiden, shaxstin` intasin, qizig`iwshilig`in oyatadi, insang`a erkinlik bag`ishlaydi.

Demokratiyalik rawajlaniwshi ja`miyet o`zinin` ma`plerine juwap beretug`in shaxsti jetistiriwge, ta`rbiyalawg`a ha`reket etkenindey insan shaxsi da o`zine ilayiq huqiq ha`m ma`plerin qorg`awin ha`m pa`rawan ja`miyettin` rawajlaniwina ma`pdar boladi. Shaxs o`zinin` sanali ha`reketi menen o`zin qorshag`an ta`biyyi ha`m sotsialliq du`n`ya ta`sir ko`rsetiw ha`m o`z ma`plerine qaray o`zgertiw qa`biletine iye. Onin` o`zi jasap turg`an ja`miyetke ta`siri maqsetsiz, sanasiz a`melge aspaydi. Shaxs o`zinin` ma`plerine bola ha`reket etedi, o`zinin` huqiqqlarin ja`miyet talaplarina sa`ykes a`melge asiradi.

Usi ma`nide insan shaxsi tek sharayat ha`m tariyxtin` na`tiyjesi g`ana emes, al oni jaratiwshi esaplanadi.

Bul tan`lag`an demokratiyalik rawajlaniwdi tabisli a`melge asiriwda ha`r bir insan-shaxsinan o`z waziypasin juwapkershilikli qatnas jasawdi, o`z waqtinda orinlaniwin talap etedi. Sonin` ushin bu`gingi ku`ni ha`r bir insandi, shaxsti ideyalik-siyasiy jaqtan shiniqtiriw, a`sirese o`z ma`plerin ja`miyet ma`pleri menen ajiralmas baylanista ko`retug`in ha`r ta`repleme jetik ha`m ba`rkamal bolip jetisiwin talap etedi. Insan o`z ma`plerin ja`miyet, ma`mleket, xaliq ma`pleri

menen birgelikte uyg`inliqta an`lamasa ol ja`miyet rawajlaniwina unamli ta`sir ko`rsete almaydi.

Ha`zirgi demokratiyalıq rawajlanıw da`wirinde insan shaxsinin` rolinin` artıp bariwinin` bir neshe ta`repleri bar. Bir ta`repten o`z ma`plerin ja`miyet ma`pleri menen uyg`in dep biletug`in insandı kamal taptiriw, og`an ku`sh-quwat bag`ishlaw talap etiledi. Ekinshi ta`repten insan shaxsinin` erkin insan menen o`z ma`plerin xaliq ma`pi menen birlikte uyg`inliqta alıp bariwina erisiw esaplanadi.

Bunin` ma`nisi, eger insan shaxsi o`zi a`melge asirip atirg`an isinin`, a`meli ha`reketinin` aldınan sezip ko`re bilse, onnan birinshi gezekte o`zi, onnan son` ja`miyet, xaliq qanday ma`p, payda ko`riwin an`lasa, materialliq ha`m ma`nawiy ma`pdarlıqqa isenim payda etse, sonda o`zinin` barlıq imkaniyatların iske qosıp miynet etedi ja`miyet rawajlanıwına o`zinin` salmaqli u`lesin qosadi.

Insannin`, shaxstin` ma`plerinin`, uqibinin`, talaptin` ju`zege shig`iwında, a`meliyatqa kirip bariwında kishi biznes ha`m jeke isbilermenlikke ken` imkaniyatlar jaratiliw ja`ne ma`plerdin` ja`miyet ma`plerinin` birlesiwinde jan`a basqish boladi.

§6. KISHI BIZNES HA`M JEKE ISBILERMENLIKTI RAWAJLANDIRIW O`ZBEKSTANNIN` TAN`LAG`AN PA`RAWANLIQ JOLI.

Demokratiyalik rawajlaniwda Respublikamizda 2000-jilda qabillang`an «isbilermenlik jumisi erkinliginin` kepilliklari haqqinda»g`i nizam jeke isbilermenlikni rawajlandiriwda a`hmiyetli rol atqaradi. Kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik adamzat turmisinda, a`sirese O`zbekstanda ta`n aling`an ekonomikani jedel rawajlandiriw din` sharalarinin` biri. Du`n`ya xaliqlari ta`jiriybesi, ekonomikanin` quram bo`legi bolg`an kishi biznes ha`m isbilermenlik ishki bazardi za`ru`r tovar ha`m xizmetler menen ta`miyinlew din` basli deregi bolip xizmet etedi.

Isbilermenlik biznesi xaliqtin` ba`ntligi menen da`ramatin ta`miyinlewde O`zbekstan sha`rayatinda qanday a`hmiyetke iye ekenligin to`mendegi o`simlerden ko`riw mu`mkin.

Misal ushin 2005-2011 jillarda Respublika ekonomikasinda 5 millionnan aslam jan`a jumis orni sho`lkemlestirilgen bolsa, olardin` 60 % ten aslami kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik u`lesine tuwra keledi. Usilar na`tiyjesinde respublikada bu`gingi ku`ni jumis penen ba`nt bolg`an xaliqtin` 75 % ten ko`biregi usi tarawda miynet etedi.

Usilardan kelip shig`ip kishi biznes, jeke isbilermenlik, ekonomikani jedellestiriw ha`m turaqli rawajlandiriw di ta`miyinlewde og`ada a`hmiyetli rol atqaradi.

Is bilermen-o`ndiriudi sho`lkemlestiriw ha`m basqariw barisinda bilim ha`m arnawli qa`nigege iye bolg`an payda aliw maqsetinde ta`wekel menen jumis ju`rgiziwshi batil shaxs.

Isbilermen nizamlarg`a muwapiq a`melge asirilatug`in ta`wekel etip o`z mu`lkine tayanip ko`birek payda aliwg`a qaratilg`an oylanip, rejlestirip sheber is ju`rgiziw.

Bul ekonomikalik taraw o`z du`zilisi boyinsha iqsham, qa`legen qarardi qabil etiwge imkaniyat beretug`in ha`m qisqa waqitta o`zlestiriw qa`biletine iye

ekonomikaliq ha`reket. Aniq ha`m qisqa etip aytqanda kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik formasi ha`m qaysi tarawda boliwina qaramastan ko`birek payda aliwga`a ha`m onnan naa`tiyjeli paydalaniw maqsetine qaratilgan na`tiyjeli ekonomikaliq ha`reket dep aytiwga`a boladi.

Kishi biznes ha`m isbilermenliktin` tu`rleri ha`m formalari ha`r qiyli bolip olardin` ishinde kishi biznes penen isbilermenlik O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstanda ken`nen orin aladi ha`m o`z na`tiyjelerin bermekte.

Onin ja`ne bir abzallig`i sonda, oni sho`lkemlestiriw ha`m ju`rgiziw ko`p qarji talap etpeydi. Sonin` menen birge bul ha`reket o`z gezeginde texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelew, jan`a o`nimlerdi o`zlestiriwde, o`ndiristi jan`alap bariwda, ekonomikaliq ba`sekini na`tiyjeli ju`rgiziwge imkaniyat beredi.

Bunnan 20 jil burin bizin` respublikamizda bul ha`reket ken`en jaymag`an edi. Al bu`gingi ku`nge kelip, onin` u`lesi 90 % ten asadi. Bu`gingi ku`ni onin` u`lesi ishki o`nimnin` 54 %, sanaat o`niminin` 22 %, al awil xojaliq o`nimlerinin` 98 % quraydi.

Kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik ken` ko`lemdegi sotsialliq ma`selelerdi sheshiwge atap aytqanda xaliqti jumis penen ta`miyinlewge ken`jol aship beredi. onin` misallari ko`p sanli ma`selen, O`zbekstanda 2008-jilda xaliqtin` 73,1 %, al Qaraqalpaqstanda 71,2 % xaliqi usi tarawda jumis penen ta`miyinlengen.¹⁹

O`zbekstan Respublikasi bul salani jedel rawajlandiriwga`a barliq sharalardi qollanip imkaniyatlar esigin aship bermekte. Bul tarawdi rawajlandiriwga`a qaratilgan ko`p sanli nizamlar, qararlar qabillaw menen birge seminarlar, xaliqaraliq konferentsiyalardi o`tkerip kelmekte.

Bazar ekonomikasi sha`rayatinda O`zbekstan ma`mleketi miynetke jaramli adamlardi, birinshi gezekte akademiya litsey, ka`sip-o`ner kolledjin pitkeriwshi jaslardi jumis penen ta`miyinlew, jumissizliqti saplastiriw maqsetinde miynet bazarin ta`rtipke saliw boyinsha ku`shli sotsialliq siyasat alip barmaqta.

Jeke isbilermenlik tek g`ana da`ramat deregi g`ana emes, al insannin` intellektualliq, do`retiwshilik uqibin ju`zege shig`ariwga`a imkaniyat jaratadi. Bul

¹⁹ **Қараң:** Буюк ва муқаддасанг мустақил Ватан. Илмий-оммабоп рисола. Тошкент, 2011, 133 бет

taraw ha`r bir insang`a o`zinin` talanti ha`m imkaniyatlarin ko`rsetiw ushin mu`mkinshilik jaratadi.

En` a`hmiyetlisi en` intali, isker, biyg`a rez jumis ju`rgize alatug`in, o`zinin` aldina qoyg`an maqsetlerine erisiwge uqipli shaxslardi qa`liplestiriwge imkaniyat jaratpaqta.

Qisqasha aytqanda kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik ma`mlekettin` sotsialliq tiregi orta klassti qa`liplestiriw ushin turaqli baza bolip xizmet atqaradi.

Orta klass bolsa, ha`mmege ma`lim demokratiyalik ja`miyettin` sotsialliq tiykari bolip xizmet atqaradi.

O`zbekstanda usi ekonomika tarawin jedel rawajlandiriw barisinda ja`miyettegi ja`miyetlik-siyasiy, sotsialliq-ekonomikaliq turaqliliqqa ma`ptar, respublikada demokratiyalik reformalardi teren`lestiriwde ha`m rawajlandiriwda belsendi ku`sh bolip maydang`a kelip atirg`an sotsialliq qatlam orta klass qa`liplespekte.

Kishi biznes ha`m isbilermenlikti rawajlandiriwda Aziya rawajlaniw bankinin` aytarliqtay. Ol kishi biznes ha`m jeke isbilermenlikti rawajlandiriw`a uliwma narqi 170 million AQSh dollari mug`darinda kredit liniyalarin usinadi ha`m qarji mekemeleri kishi biznes penen baylanisli operatsiyalardi orinlawda olardin` potentsialliq arttiriw ushin tiyisli texnikaliq ja`rdem ko`rsetti.

Aziya rawajlaniw banki kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik, is bilermen hayal-qizlardin` kreditlerin paydalaniwin qollap kelmekte. Bul o`z gezeginde jeke isbilermenliklerge jeke biznesin baslaw, rawajlandiriw`a qosimsha imkaniyatlar jaratadi. Bizin` turmisimizda a`zelden jeke isbilermenlik da`stu`rleri, ata-babalarimizdin` o`zinin` jeri, mu`lki ha`m ka`sip-ka`rin hu`rmetlep qa`dirlep, ha`r ta`repleme abaylap kelgeni menen haqili maqtaniwimizg`a boladi.

Usilar tiykarinda 2005-jildan 2012-jilg`a shekemgi da`wirde mikrofirma ha`m kishi ka`rxanalar ushin aylanis qarjisinin alinatug`in saliq to`lemli stavkasi 2,5 esege kemeytilip 13 % ten 5 % ke tu`sirildi, xaliq ko`rkem o`ner ha`m shan`araqliq biznes uliwma saliqqa tartilmaydi yamasa kem stavka boyinsha saliqqa tartiladi.

Bulardan ma`lim kishi biznes, jeke isbilermenlikti rawajlandiriw maqsetinde ja`miyetimizde barliq imkaniyatlar jaratilip kelinbekte. Olardin` erkinlikleri ha`m ma`pleri ma`mleket nizam joli menen qatti qadag`alanip ha`m qorg`alip kelinbekte.

Bu`gingi ku`ni o`z biznesin ashiv ushin eki ku`nnen artiq bolmag`an waqit talap etiledi ha`m bul qag`iyda rawajlang`an ma`mleketlerde a`mel etilip atirg`an o`nimlerge juwap beredi.

Son`g`i 6 jil dawaminda respublikamızda jalpi ishki o`nim jilina 8,2 % kem bolmag`an pa`tler menen o`sip kelmekte. Jalpi ishki o`nim, 2000-jil menen salistirg`anda 2,9 ese, sanaat o`nimlerin islep shig`ariw 2,6 ese artti.

Ma`mlekettin` isbilermenlik sub`ektleri jumisina aralasiwin keskin kemeytiw maqsetinde biyilg`i jilda ruxsat beriwge tiyisli ta`rtip-qag`iyda, sonday-aq, litsenziyalanatug`in jumis tu`rlerinin` 15 tu`ri biykar etildi. Sonin` menen birge 2013-jildin` yanvarinan baslap 65 statistikaliq esabat tu`ri ha`m 6 saliq esabat tu`rin biykar etiw, olardi tapsiriw da`wirigin 2 eseden ziyat qisqartiw haqqında qarar qabil etildi.²⁰

Biznestin` erkin ha`reket etiwinin` tiyarg`i sha`rtlerinin` biri, birinshi gezekte isbilermenlik erkinliginin` huqiqiy kepinliklerin ta`miyinlew, oni so`z ju`zinde emes, al is ju`zinde orinlaw, onin` is ha`reketin qadag`alaw uyimlari ta`repinen olardin` jumisina nizamsiz aralasiwina sheek qoyiw talap etiledi.

Respublikamızda kishi biznes ha`m jeke isbilermenlikti rawajlandiriwda ayriqsha a`hmiyet berilip atir. Bu`gingi ku`ni respublikamızda jalpi ishki o`nimnin` 54 %, islep shig`arilip atirg`an sanaat o`nimlerinin` 22 % ha`m awil xojalig`i o`nimlerinin` 98 % usi a`hmiyetli iqsham ekonomikalıq tarawg`a tuwra keledi. A`sirese onin` awil xojalig`indag`i u`lesi jildan jilg`a o`sip barmaqta.

O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2012-jil 22-oktyabr`degi pa`rmani «O`zbekstanda fermerlik ha`reketin sho`lkemlestiriwdi bunnan bilayda jetilistiriw ha`m oni rawajlandiriw ilajlari haqqında»g`i pa`rmanina muwapiq, bu`gingi ku`ni Qaraqalpaqstan Respublikasında 69 jas fermer xojalig`i islep atir.

²⁰ **Қараң:** Қарақалпақстан газетасы, 2012-жыл 12-сентябрь

Qaraqalpaqstanda fermer xojaliqlarinin` uliwma sani 3359 jetti, olardin` esabindag`i jer maydaninin` ko`lemi 550 000 gektardan asip ketti.

Fermer xojaliqlarında 62 000 aslam adam jumis isleydi. Bul ko`rsetkishler awil xojalig`ında fermerlerdin` ekonomikani rawajlandiriwda salmaqli orindi iyelep atirg`aninan derek beredi.

Awil xaliqin jumis penen ta`miyenlewde fermer xojaliqlari menen bir qatarda jeke isbilermenlik jedel rawajlanip awil turmisin joqari da`rejege ko`teriwde u`y-jay quriw, ha`zirgi zaman talabina say turaq jaylardi saliwda adamlardi jumis penen ta`miyinlep barmaqta.

Awil xojalig`ında jeke isbilermenlik esaplang`an fermerliktin` rawajlaniwi ja`miyet ma`pi menen insan shaxsi ma`plerinin` uyg`inlasiwina alip kelmekte. Qudiretli fermer xojaliqlari, mektepler, emlewخانalar, jalg`iz basli kekseler, mayiplarg`a ja`rdem bermekte.

JUWMAQ.

Adamzat bir neshe a`sirler dawaminda tinish-tatiw ha`m erkin turmis keshiriwdi a`rman etip keledi. Bul arziw-niyetler, adamzattin` tiykarg`i maqseti bolip kelgen. Mine usi adamlardin` neshe min` jillar dawaminda, olardin` turmisinda, ishki du`n`yasinda bekkem ornalasip qalg`an azatliq, ten`lik, a`dillik, erkinlik siyaqli tu`sinikler uliwma insaniy mazmung`a iye bolip, olardi zorliq-zombiliq, a`dalatli jasawg`a baslap keledi. Bul tu`sinikler ha`m printsipler bizin` xalqimizdin` turmis ha`m saylaw ta`rizine, qan-qanina, su`yek-su`yegine sin`ip ketken. O`ytkeni bul uliwma insaniy qa`diriyatlar milliy qa`diriyatlar menen birgelikte onin` ajiralmas baylanista uliwma insaniy qa`diriyatlar jasay beredi.

Milliy g`a`rezsizligine erisken O`zbek ha`m Qaraqalpaq xaliqlari o`zlerinin` jan`alaniw ha`m rawajlaniwin uliwma insaniy qa`diriyatlarg`a sadiqlig`inda dep bildi.

«G`a`rezsiz O`zbekstannin` ku`sh-qudretinin` deregi-xalqimizdin` uliwma insaniyliq sadiqlig`inda.

Xalqimiz a`dalat, ten`lik qon`siliq ha`m adamgershiliktin` na`zik burtiklerin a`sirlerden berli abaylap-asirap kelmekte. O`zbekstandi jan`alawdin` joqari maqseti usi da`stu`rlerdi qayta tiklew, olarg`a jan`a mazmun bag`ishlaw, anna jerimizde tinishliq ha`m demokratiya, abadanliq, hu`jdan erkinligi ha`m ha`r bir adamdi kamal taptiriwg`a erisiw ushin za`ru`r sha`rayatlardi jaratiw»da dep esaplaydi. Olay bolsa biz tan`lag`an jol demokratiyalıq rawajlaniw joli. Bul pu`tkil adamzattin` aqil-oyinin` ulli jemisi.

G`a`rezsizlikke erisken O`zbekstan xaliqui o`zinin` a`sirlik arzusi bolg`an azat ha`m abat Watan, erkin ha`m pa`rawan turmis quriwg`a qaratilg`an maqsetin o`zinin` Konstitutsiyasinda bekkemlep aldi. Konstitutsiyanin` 13 stat`yasında O`zbekstan Respublikasında demokratiya uliwma insaniy qa`diriyatlarg`a tiykarlaniwi, insan onin` turmisi, erkinligi, qa`dir-qimbati, huqiqlari ulli qa`diriyat dep belgilep berilgen. Olay bolsa uliwma insaniy demokratiyalıq qa`diriyatlarg`a tayaniw bizin` tan`lag`an rawajlaniw jolimiz.

Biz bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisimizda demokratiyalıq qa`diriyatlar adamzattin` aqil-oyinin` ullı jemisi ekenligin, onin shig`istag`i sharxana dereklerin analizledik.

Demokratiya tu`siniginin` Batis talqilawinin` bir ta`replemeli, al sharxana talqilawdin` abzallig`i tuwralı pikir ju`rgizdik.

Bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumista bayanlang`an pikirler, da`liller ha`m demokratiyalıq rawajlanıwdı o`z ornına ha`m a`hmiyetli ekenligi haqqında bir qatar oy-pikirler ju`rgiziw tiykarında juwmaqlar jasawg`a ha`reket etemiz.

Birinshiden ja`miyetti eski ha`kimshilik – buyriqpazlıq du`zimnin` insan huqıqları ha`m ma`plerine qaratılğ`an jaramsız illetlerinen paydalaniw ha`m demokratiyalıq qadriyatları, turmisqa engiziw og`ada mashaqatlı o`tkenligin atap o`tiw orinli.

Ekinshiden ma`mleket basshisi Prezidentinin` demokratiyalıq rawajlanıw jolin tan`lap ishki ha`m sirtqi siyasatti aqılğ`a muwapiq ju`rgiziwı ha`m bul mashaqatlı jumista pidayiliq ha`m ruwxıy ma`rtlik ko`rsetkeni, demokratiyalıq reformalardı izbe-iz basqishpa-basqish alıp bariwi ja`miyetti jan`alawda ha`m ja`miyetlik jumistin` barlıq tarawların erkinlestiriwge, demokratiyalıq rawajlanıwdın` printsiplerin en jaydiriwg`a jedel alg`a ilgeriwge imkaniyat jaratti dep batıl juwmaq jasawg`a boladı.

U`shinshiden, O`zbekstanda jedel pa`t penen demokratik jan`alaniwlar ha`m ma`mleketti modernizatsiyalaw dawam etpekte. Konstitutsiyada belgilep berilgen insan huqıqları, ma`pleri, erkinligi ha`m pa`rawanlig`in tolıq ta`miyinlew, parlamentarizm ha`m ko`p partiyalılıqtin` siyasiy turmista a`melge asiriw demokratiyalıq rawajlanıwda a`hmiyetli bolmaqta.

Bu`gingi ku`ni «Reformalar – reformalar ushin emes, en` da`slep insan ushin, onin` ma`pleri ushin» degen demokratiyalıq printsiptin` haqıyqiy ekenligine adamlarda isenim oyatti dep aytiwg`a boladı.

Qisqasha etip juwmaq jasag`anda adamzattin` aqil-oyinin` jemisi demokratiyalıq uliwma insaniy qadriyatları, onin` tiykarg`i printsiplerin respublikamızda reformalardı izbe-iz, basqishpa-basqish a`melge asiriw barısında

turmimizg`a teren` sin`ip barmaqta. Onin` ayqin ko`rinisi O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinin` barliq baplari, bo`limleri ha`m stat`yalarida belgilep qoyilg`an insan huqiqlari, jasawg`a, bilim aliwg`a, sotsialliq ja`rdem aliwg`a, ma`mleketti basqariwg`a, saylaw ha`m saylaniw huqiqi, ba`rshe puxaralardin` nizam aldindag`i ta`n aliniw, olardin` ekonomikalik ha`m siyasiy erkinligi ha`m basqa da demokratiyalik printsipleri turmimizdan bekkem orin aliwi za`ru`r.

Juwmaqlap aytqanda – demokratiya ruwxiy o`lshemler tiykarinda basqarilatug`in, ku`shli huqiqiy ma`mleket, ku`shli ha`m adalatli puxaraliq ja`miyeti degen so`z. Bunnan ma`lim «...Huqiqiy ma`mleket ha`m puxaraliq ja`miyetti demokratiyanin` o`z-ara baylanisli bolg`an eki ta`repi, eki qanati bolip tabiladi». Sol sebepli biz «ku`shli ma`mleket ku`shli ja`miyetke qaray» kontseptsiyasin islep shiqtiq ha`m bul ideyani izbe-iz a`melge asiriw ma`selesine birinshi da`rejeli a`hmiyet qaratip kelmektemiz.

Ja`miyetlik turmistin` barliq tarawlarinda nizam u`stinligin ta`miynlew, o`z-o`zinen a`melge asatug`in protsess emes, ol eki ha`m ko`p ta`repli protsess. Ol ma`mleketlik huqiq qorg`aw organlarinin` u`zliksiz ha`m tinimsiz iskerligi menen baylanisli bolsa, ekinshi ta`repten turmimizdin` ha`r bir puxarasinin`, erkin shaxsinin` o`z haq-huqiqlarin teren` biliwi tiykarinda oni orinlawi, ol ushin gu`resiw menen baylanisli: olay bolsa ja`miyet ha`m shaxs turmisinda nizamnin` u`stinligin ta`miyinlew ja`miyiet ma`pi, shaxs ma`plerinin` o`z-ara uyg`inlasiwi birligin talap etedi. Bul demokratiyalik rawajlaniwidin` basli printsiipi ha`m jedel rawajlaniw deregi. Totalitar buriqpazliq ja`miyette onin` konstitutsiyasinda belgilep qoyilg`an nizam ha`m huqiqiy erkinliklerinen birotala juda bolip, bir qatar xaliqlar, elat ha`m milletler jasap turg`an makannan zorliq penen basqa orinlarg`a ko`shirilip jiberildi. Bul ma`jbu`riy tu`rde o`z makaninan ko`shirilgen xaliqlarg`a tiykarsiz sheklewler olardin` haq-huqiqlari ha`m erkinlikleri kemsitildi.

Ma`selen Ulli Watandarliq uris jillarinda qalmaqlar, chechenler, ingushlar, karachaylar, qirim tatarlari shig`isqa ha`m Orayliq Aziyag`a ko`shirildi. Ko`shirilgen musulmanlardin` sani shama menen 3 million adamdi quraydi.

Ja`miyetimizdin` ha`zirgi rawajlaniv basqishi insan rolinin` shaxstin` ja`miyetlik siyasiy iskerliginin` nizamli tu`rde o`sip bariwi menen ajiralip turadi. Barliq ja`miyetlik qatnasiqlardin` jiyindisinin` na`tiyjesi bolg`an insan shaxsinin` do`retiwshilik iskerligin jedellestiriw, iske qosiwdin` jan`adan jan`a jollari ha`m imkaniyatlarin izlep tabiw za`ru`r bolmaqta.

Milliy g`a`rezsizligimizdin` ha`zirgi basqishinda O`zbekstanda onin` imkaniyatlari izlep tabilip, oni o`tmish ta`jiriybesi menen bayitiw kishi biznes, shan`araq biznesi ha`m jeke isbilermenlikti rawajlandirip kelmekte. Onin` abzallig`i sonda, ol birinshiden adamlardi jumis penen ta`miyinleydi, ekinshiden, miynettin` na`tiyejeliligin ku`sheytedi, u`shinshiden, shaxstin` intasin, qizig`iwshilig`in oyatadi, insang`a erkinlik bag`ishlaydi.

Demokratiyalik rawajlanivshi ja`miyet o`zinin` ma`plerine juwap беретug`in shaxsti jetistiriwge, ta`rbiyalawg`a ha`reket etkenindey insan shaxsi da o`zine ilayiq huqiq ha`m ma`plerin qorg`awin ha`m pa`rawan ja`miyettin` rawajlaniwina ma`pdar boladi. Shaxs o`zinin` sanali ha`reketi menen o`zin qorshag`an ta`biyiy ha`m sotsialliq du`n`ya ta`sir ko`rsetiw ha`m o`z ma`plerine qaray o`zgertiw qa`biletine iye. Onin` o`zi jasap turg`an ja`miyetke ta`siri maqsetsiz, sanasiz a`melge aspaydi. Shaxs o`zinin` ma`plerine bola ha`reket etedi, o`zinin` huqiqqlarin ja`miyet talaplarina sa`ykes a`melge asiradi.

Usi ma`nide insan shaxsi tek sharayat ha`m tariyxtin` na`tiyjesi g`ana emes, al oni jaratiwshi esaplanadi.

Bul tan`lag`an demokratiyalik rawajlaniwdi tabisli a`melge asiriwda ha`r bir insan-shaxsinan o`z waziypasin juwapkershilikli qatnas jasawdi, o`z waqtinda orinlaniw talap etedi. Sonin` ushin bu`gingi ku`ni ha`r bir insandi, shaxsti ideyalik-siyasiy jaqtan shiniqtiriw, a`sirese o`z ma`plerin ja`miyet ma`pleri menen ajiralmas baylanista ko`retug`in ha`r ta`repleme jetik ha`m ba`rkamal bolip jetisiwin talap etedi. Insan o`z ma`plerin ja`miyet, ma`mleket, xaliq ma`pleri menen birgelikte uyg`inliqta an`lamasa ol ja`miyet rawajlaniwina unamli ta`sir ko`rsete almaydi.

Ha`zirgi demokratiyalik rawajlaniv da`wirinde insan shaxsinin` rolinin` artip bariwinin` bir neshe ta`repleri bar. Bir ta`repten o`z ma`plerin ja`miyet ma`pleri menen uyg`in dep biletug`in insandi kamal taptiriv, og`an ku`sh-quwat bag`ishlaw talap etiledi. Ekinshi ta`repten insan shaxsinin` erkin insan menen o`z ma`plerin xaliq ma`pi menen birlikte uyg`inliqta alip bariwina erisiw esaplanadi.

Bunin` ma`nisi, eger insan shaxsi o`zi a`melge asirip atirg`an isinin`, a`meli ha`reketinin` aldinan sezip ko`re bilse, onnan birinshi gezekte o`zi, onnan son` ja`miyet, xaliq qanday ma`p, payda ko`riwin an`lasa, materialliq ha`m ma`nawiy ma`pdarliqqa isenim payda etse, sonda o`zinin` barliq imkaniyatlarin iske qosip miynet etedi ja`miyet rawajlaniwina o`zinin` salmaqli u`lesin qosadi.

Insannin`, shaxstin` ma`plerinin`, uqibinin`, talaptin` ju`zege shig`iwinda, a`meliyatqa kirip bariwinda kishi biznes ha`m jeke isbilermenlikke ken` imkaniyatlar jaratiliw ja`ne ma`plerdin` ja`miyet ma`plerinin` birlesiwinde jan`a basqish boladi.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR.

1. O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi. Tashkent. «O`zbekiston» 1992-j
2. O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi. Tashkent. «O`zbekiston» 2008-j
3. Qaraqalpaqstan Respublikasi Konstitutsiyasi. No`kis. «Qaraqalpaqstan» 1993-j
4. I.A.Karimov. O`zbekstanni`n` o`zinin` jan`alani`w ha`m rawajlani`w joli`. No`kis. «Qaraqalpaqstan» 1993.
5. I.A.Karimov-«O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida». T.; «O`zbekiston» 2011-j, 344-356 bet
6. I.A.Karimov-«Bizdan ozod va obod Vatan qolsin». T.; «O`zbekiston» 1994-j
7. I.A.Karimov-«Bizdan ozod va obod Vatan qolsin». 2-jild, T.; «O`zbekiston» 1996-j
8. I.A.Karimov-«O`zbekiston XXI asrga intilmoqda». T.; «O`zbekiston» 2000-j

9. I.A.Karimov. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisodiyot, siyosat, mafkura. 1-jild, T.; O`zbekiston. 1996-j.
10. I.A.Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild, T;. «O`zbekiston» 1996-j
11. I.A.Karimov. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild, T;. «O`zbekiston», 1996-j.
12. «Ma`mleketimizde demokratiyalik reformalardi ja`ne de teren`lestiriv ha`m puxaraliq ja`miyetti rawajlandiriv kontseptsiyasi». O`zbekstan Respublikasi prezidenti I.A.Karimovtin` O`zbekstan Respublikasi Oliy ma`jilis Nizamshiliq palatasi ha`m Senatnin` qospa ma`jilisindegi bayanati. «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasi, 2010-jil, 16-noyabr`.
13. «Buyuk va muqaddassang mustaqil Vatan» (O`zbekistonning 20 yillik mustaqil taraqqiyot yo`lida) ilmiy-ommabop risola. «oqitiwshi» nashriyot-matbao ijodiy uyi. T.; 2011-j
14. J.Bazarbaev. «Milliy ideya-jol ko`rsetiwshi juldiz». No`kis. «Qaraqalpaqstan» 2011-j.